

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
ОДБОР ЗА ОНОМАСТИКУ

ОНОМАТОЛОШКИ
ПРИЛОЗИ
XXV

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности, од 25. децембра 2018. године, на основу реферата Александра Ломе, редовног члана САНУ, Слободана Реметића, редовног члана АНУРС, и др Јованке Радић, научног саветника у Институту за српски језик САНУ

Уређивачки одбор

Александар Лома, редовни члан САНУ, проф. др Мато Пижурџица, др Јованка Радић, научни саветник у Институту за српски језик САНУ (секретар Уређивачког одбора), Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, и проф. др †Љиљана Црепајац

Главни уредник
АЛЕКСАНДАР ЛОМА

БЕОГРАД
2018

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

МАТАРУГЕ КАО ОНОМАСТИЧКИ ПРОБЛЕМ*

Романтизовани Илири

За овај уводни поднаслов узели смо штампарску грешку која се поткрала у једном иначе вредном етнографском спису, јер смо је доживели као својеврсну фројдовску омашку погодну да нас уведе у срж проблема којим ћемо се овде позабавити. Оскудицу писаних извора који би осветлили дубљу прошлост наших динарских предела, посебно старе Херцеговине и Црне Горе, историчари и етнологзи покушавају да надокнаде посежући за локалним предањима о старијем становништву које су преци данашњих становника дате области затекли дошавши онамо. Притом се за те староседеоце на широком простору везују исти називи: *Грци*, *Шћанџи*, *Маџуре*, *Маџаруге*, а предања често истичу њихову различитост у односу на потоњи, српски живаљ. То је дало повода да се они у савременој историографији по правилу интерпретирају као заостаци предсловенског становништва ових крајева, „романизовани Илири“. Такав је приступ, како смо то покушали истаћи игром речи у поднаслову, увелико задојен научним романтизмом, у смислу илузије да се временски јаз који дели позни средњи век, када су се обликовале данашње племенске заједнице на овом простору, од римског освајања Илирика почетком хришћанске ере може премостити усменим традицијама забележеним тек током последњих стотинак година. Губи се из вида могућност, па чак и већа вероватноћа, да су смене становништва на том тлу биле честа појава и да је на већини места, ако не и свуда, између савременог живља и аутохтоног предримског становништва посредовало више других етничких слојева, несловенских и/ли словенских, па и у ужем смислу српских, које су дошљаци или перципирали као неки туђински елеменат или их као такве накнадно реинтерпретирани, оправдавајући себе што су им преотели станишта. Овде ћемо се позабавити једним од тих древних „народа“, не бисмо ли донекле разгрнули вео мистерије који су око њега на потки народне традиције исткале етнологија и модерна историографија. Наиме, чак и они

* Чланак је настао у склопу рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“ финансираног под бројем 178007 од стране надлежног Министарства за науку Републике Србије.

радови који су, као чланак Ђурђице Петровић (1977), својим критичким приступом дали значајан прилог демистификацији Матаруга, износећи на видело податке из писаних, посебно архивских извора, нису у томе до краја успели због неслажења у домену лингвистичко-филолошке интерпретације, пре свега самог имена *Майаруге* а онда и друге ономастичке грађе која се за њега везује. Раздвојити могуће од немогућег, вероватно од невероватног, успоставити просторно-временске релације међу релевантним језичким фактима, то је задатак који пред себе постављамо у овом прилогу.¹ Но пре него што пређемо на ономастичку страну проблема ваља нам, на основу расположиве литературе, предочити фолклорни и историјски контекст у који се име *Майаруге* смешта.

Матаруге у предању

Народно приповедање о Матаругама сажела је на следећи начин Ђурђица Петровић:

У народним предањима о Матаругама у северозападној и северној Црној Гори и у рубној источној Херцеговини они се помињу као „старији свијет“, „стари народ“, „силан народ“ који су затекли Срби при доласку у те крајеве и у дуготрајним сукобима десетковали и потисли.²

Предања о Матаругама забележена су углавном у првим двама деценијама XX века (Петровић 1977: 98 д.; Palavestra 1966: 6 д.),³ на простору који се може оцртати кругом Никшић – западни Бањани – Корјенић – Грахово – Билећа – Голија – Пива (Петровић 1977: 112), а који обухвата околину Никшића, Риђане, Бањане, Дробњак, Морачу, Ровца, Грахово, Кривошије, Цуце, Беклиће, Боку, Његуше и Васојевиће (Шекуларец 1999, по Лубурић 1925: 134–139;⁴ Шобајић 1949: 570–572).⁵

¹ Он је поникао из ширег преиспитивања етимологије прасл. речи **orōžьje* и **orōdьje*, које је предмет нашег реферата изложеног на IV међународној научној конференцији *Етнолингвистика. Ономастика. Етимологија* у Јекатеринбургу 9. септембра 2019. године. Засад је публикован само резиме, доступан и на интернет-страници: <https://inslav.ru/publication/etnolingvistika-onomastika-etimologiya-materialy-iv-mezhdunarodnoy-nauchnoy-konferencii>.

² Петровић 1977: 96, уп. Лубурић 1925: 135 дд.; 1930: 9 (Дробњаци); Шобајић 1923: 204 (Бјелопавлићи и Пјешивци), id. 1928.

³ Први је, колико знамо, Ровински крајем деветнаестог века у Грахову забележио да тамошње староседеоце, од којих никог није остало, називају Грцима или Матаругама („На Граховић поселились Озриничи изъ Кчева. Старожилъвъ же, отъ которыхъ теперь никого не осталось, называютъ *грк* или *майаруга*“, Ровинскій 1897: 31).

⁴ 134: „Најјаснија предања о Матаругама слушао сам у Никшићском пољу, у Старим Риђанима и Бањанима; затим о Кричима, као матарушком племену, у Дробњаку, а о другом матарушком племену, Мацурама, у Морачи и у Ровцима“; уп. Лубурић 1930: 17. Влаховић 1970: 96 зна и за обратну традицију, по којој Кричи нису били „део старог племена Матаруга“, већ су Матаруге биле само једно од бројних кричких братстава.

⁵ Пада у очи да тим ареалом није обухваћен југ Старе Црне Горе где је, у *Ријечкој* нахији, реч *майаруга* забележена као апелатив, в. ниже.

Хронолошки се Матаруге опредељују према данашњем становништву као његови непосредни претходници, а доводе се и у везу са неким другим „старим народима“: Шпањима као старијим становницима које су сменили,⁶ Кричима и Мацурама као својим савременицима и саплеменицима (Лубурић 1925: 136; 1930: 16; Влаховић 1970: 94 дд.). У Никшићком Пољу и Бањанима приповедало се да су онамо Матаруге пристигле „испод истока“⁷ и да им је средиште била Моштаница, коју је „латински цар“ разорио и протерао мањи део преживелих Матаруга на Неретву, где је данашњи Мостар. Тада се Матаруге из поља повуку у планине (Лубурић 1925: 135). По верзији из Рудина, Матаруге је у западну Херцеговину отерао цар Душан (Лубурић 1925: 134 дд.).⁸ Како је то сажео Божидар Шекуларац (1999): „Гдје се год сачувало предање у Црној Гори о Матаругама обично се говори о томе како су однекуд дошли, становали извјесно вријеме, па отишли, овамо или онамо, понеко и остао“.

Традиција Матаругама приписује посебне физичке и психичке одлике (Лубурић 1925: 138–139; Томић 1949а: 364, Шобајић 1952: 263), од ових других марљивост (у Бањанима постоји изрека „вриједан као Матаруга“), али такође тврдоглавост, ратоборност и особито нетрпељивост према дошљацима (Лубурић 1925: 135, 139; Шобајић 1949: 573; 1952: 260; Петровић 1977: 123, 127). Физичке одлике Лубурић описује на основу бањских Кокотовића и Мишковића: здепасто тело, жута длака, дебела кожа, велики нос, зелене очи, скоро бакарна боја, дебео врат, дебеле усне, несразмерно дебеле мишице и листови од нога; опеване су и у народној песми о догађајима из 1605. (Лубурић 1925: 138). У Кривошијама се сматрало да они нису били православне вере (Шобајић 1964: 121), а по предању из Грахова Матаруге су били „незнанија“, тј. нису говорили „нашки“, српски (Лубурић 1925: 135), премда има православних српских родова који своје порекло изводе од преосталих Матаруга.⁹ Овде ваља пренети утисак¹⁰ да је у предањима о Матаругама, забележеним тек у последњих стотинак година, тешко раздвојити личне интервенције записивача од праве усмене традиције, која је сама настајала у средини досељеника из

⁶ Шобајић 1923: 202; Лубурић 1925: 134, док би по другим варијантама Матаруге били најстарији становници Херцеговине (Петровић 1977: 96, са лит.).

⁷ Што се може тумачити и као с југа (Петровић 1977: 106).

⁸ 136: „У Рудини се прича о Матаругама као о народу, који је некада становао по целој Херцеговини; веле да их је цар Душан прогнао из југоисточне у западну Херцеговину и да су тамо од њих Балије и Шокци“. У Корјенићима (старој Врмској жупи), где се веровало за Матаруге да су били најстарије тамошње становништво, њихово одсељење објашњава се климатским променама: пао снег у лето, град често тукао усеве (Шобајић 1964: 121), што је мотив који се везује за друге легендарне староседеоце динарских предела, особито за „Грке“ (уп. Palavestra 1966: 10, 41–44, 63–64).

⁹ Радета Матаруга из времена Ивана Црнојевића био би родоначелник пјешивачких Павићевића (Лубурић 1925: 137); Кокотовићи и Мишковићи у Бањанима себе сматрају Матаругама (Шобајић 1949: 573). За распрострањеност презимена *Матаруга* в. ниже.

¹⁰ Петровић 1977: 98 д.; уп. Palavestra 1966: 6 д., 52 д.

других крајева и из времена знатно каснијег од онога када су у датим областима стварно живели Матаруге. Ти досељеници, а посебно Дробњаци, у сврху сопственог самопотврђивања као главних поборника српства и православља, традицију о ранијем становништву надограђивали су у смеру његове што веће различитости, наглашавајући код Матаруга стварне или измишљене туђинске, несрпске црте,¹¹ што је могло довести до тога да име *Матѡаруге* поприми пејоративно значење (Ердељановић 1911: 377, 401; Томић 1949а: 338, Шобајић 1923: 204; 1964: 121, Лубурић 1925: 138).

Топономастичка евиденција

Највећи део топономастичке грађе која се може везати са племенским именом *Матѡаруге* сабрала је Ђурђица Петровић (1977: 97 д.), поделивши је на имена локалитета где нема предања о Матаругама као некадашњим становницима и оних где таквих предања има. Ту поделу овде ћемо задржати, само обрнувши редослед, будући да се списак потврда које се наслањају на живу усмену традицију природно надовезује на претходни одељак у којем је она укратко приказана.

У прву скупину спадају: *Матѡаруге*, страна више Заслаба у Корјенићима, на територији старих Риђана (Лубурић 1925: 135), катун и шума у Пивској планини више Пишћа северно од Тодорова дола (Томић 1949б: 424, 496; *Матѡаруге* Цицмил-Реметић 2010: 239), *Матѡарушки До* под брдом Обљај у западном делу Бањана (Томић 1949а: 322, 324), *Матѡаругин До* у Рудинама у селу Подврши (Лубурић 1925: 136), *Матѡаругина Сњијежница* у Голији (id. ib.), *Матѡарушка њива* у селу Велимљу у Бањанима (Томић 1949а: 306). За топониме из ове скупине не располажемо историјским потврдама, осим могућности да се неки од њих вежу за катун Матаруга који се помиње у XIV веку, а који смо због неизвесности око његове убикације сврстали у следећу скупину.

Топонимска основа *Матѡаруг-*, *Матѡорог-* посведочена је на ширем подручју а историјске потврде сежу до у рани XIII век; овде их представљамо хронолошким редоследом.

У мљетској повељи краља Стефана Првовенчаног издатој 1222. као један од међника поседа бенедиктинског манастира Св. Марије наводи се *Моѡѡроужница*. Данас то име гласи *Моѡѡружнице* и означава поток и брдо код Јањине у средишњем делу Пељешца. Да се то име сврста овамо осим његове етимологије, о којој ће доцније бити речи, упућује чињеница да се на том простору у XIV веку помиње село *Горње Матѡаруге (Matarughe)*,¹² од чијег

¹¹ Уп. Лубурић 1925: 139: „Народ прича, да се старе Матаруге нису копале у земљу, него да су стављале мртваца на земљу и да су на гробове натурали гомиле. Интересантно је, да раскопане гомиле, које сам видео у томе крају ово потврђују“. За поистовећење *Матаруга* са носиоцима праисторијских, гвозденодопских култура на тлу старе Далмације уп. доле нап. 61.

¹² Vekarić 1989: 103; у селу се налазила црква.

имена је оно изведено, најпре као хидроним (*Мойџоружница* ‘Матарушка река’).¹³ Овамо спада, иако без старих потврда, *Мойџоруга* као назив врха (859 м) код Слана између Дубровника и Стона (Јиречек/Радонић l.c.).

У књигама Дубровачког архива из последњих деценија XIV века помиње се катун Матаруга: *de catuno Mataruge* 1379, *del catono de Mataruga* 1389, *pro ... chatonariis Matarughe* 1398. (Петровић 197: 102). Нема података који би омогућили да се он прецизно лоцира, али није вероватно ни да је био сасвим близу Дубровнику нити одвећ далеко од њега; по Ђурђици Петровић, укупно сведочанство дубровачке архивске грађе о Матаругама¹⁴ указује да су они кроз четрнаесто столеће били блиско повезани са Бањанима, па се и њихов тадашњи катун најпре могао налазити негде на подручју или у суседству Бањана, где су Матаруге, видели смо, оставили трагове у предању и у топонимији.¹⁵

У првом турском попису Херцеговине из 1475/77. среће се у саставу пријеполског (првобитно милешевског) кадилука нахија *Маџаруге* (Šabanović 1982: 166, уп. 230; Алиčić 1985: 30–31). Уписана између нахија Кричка и Кукања, она се недвосмислено идентификује са *Маџаругама* у данашњем пограничју Црне Горе и Србије. *Маџаруге* су пространо поље на развођу Ђехотине и Лима¹⁶ и два села на два његова краја, једно на подручју општине Пљевља а друго са српске стране, десетак километара источно од њега у Полимљу, у општини Бродарево. Сигуран оријентир за убикацију пружа податак из дефтера да власи нахије Матаруге „зимују у мјестима *Брезина*, *Љуџић*, *Скокуће* и *Лука*, а љетују у мјестима *Ојарде*, *Пољет* и *Рели*“. Аличић поуздано идентификује *Љуџић* са данашњим *Љуџићима* код Пљеваља и *Скокуће* са истоименим селом код Пријепоља; село „Опарде“ означава као непознато, али то су сигурно *Обарде* између Јабукe и Камене Горе.¹⁷ Име села *Маџаруге* среће се у два манастирским поменицима из XVII века. За *Маџаруге* забележене у Крушевском поменику Пејатовић узима да су оне у

¹³ Омашка ће бити Скоково лоцирање на Мљет: „Potok i brijeg *Motoružnica* на Мљету звао се у 14. stoljeću *Matarughe*“ (Skok 1921: 133, упућујући на Јиречек 1897: 23, где се Мљет не помиње), док су у Јиречек/Радонић 1952: 56, н. 72 *Matarughe* и *Мойџоружница* јасно смештене на Стонско полуострво, тј. Пељешац.

¹⁴ У дубровачким изворима *Маџаруга* се почев од 1318. среће и као презиме, или, тачније, племенско име, о чему ће бити речи у следећем одељку.

¹⁵ Op.cit. 110, 111. Један матарушки катун је 1368. означен као *de bagna*, где се препознаје топоним *Бања* по којем су се прозвали Бањани (Ердељановић 1934: 6 д.). Шобајић 1952: 265 д. указује да се племенско име Бањана некад протезало и на суседну област Пиве („Пива Бањска“).

¹⁶ Звано још и *Маџарушко њоље*; за опис в. Пејатовић 1902: 248.

¹⁷ Аличићева идентификација *Брезине* са Брезном код Пријепоља језички је прихватљива, али би се из географских разлога пре могло помишљати на средњовековно насеље *Бреза* у Полимљу, познато из дубровачких извора, које се идентификује са данашњом Брезом у пљеваљском крају под истоименим брдом, између Матаруга и Козица.

Матарушком пољу (1902: 259), тј. пљеваљске.¹⁸ Чини се да контекст помена поткрепљује ту идентификацију.¹⁹ *Маџаруге* уписане у Рачанском поменику (РП 866) између Осата и Солотише (данас Солотиша код Бајине Баште) могу бити било потарске било полимске, али и неке треће, данас ишчезле, које су се налазиле у завијутку Дрине између Звијезде и Братунца. У запису из 1859. из ман. Св. Тројице код Пљеваља помиње се калуђер Висарион Бијелић родом из села Матаруга (ЗН [2] 4157°), очито оних пљеваљских, јер Бијелиће Пејатовић бележи као тамошње староседеоце (1902: 316).

Село *Маџаруге* код Краљева помиње се 1718. као *Mataruge* на Епшелвицовој карти (Langer 1889 у прилогу) и онда 1818. у харачком списку као *Маџаруге*; опис села даје Радослав Павловић 1948: 341–345, који помишља на досељенике из Матаруга код Пљеваља, иако каже да „народ не зна ништа о томе“ (342). Село је постало познато по бањи (*Маџарушка бања*), која је настала 1897. када су ту откривени минерални извори (ibid.). У средњем веку на месту Матаруга налазила су се села Црна Рђка и Замъчане, која бележи Жичка повеља из 1220; оба та средњовековна топонима очувала су се као имена заселака у Матаругама *Црна Река* и *Замчање*.

Ареал распрострањености топонимске основе *Маџаруга* заокружује се трима топонимима за које не располажемо историјским потврдама. То су *Маџаруге* у северозападној Босни, „муслиманска сеоска опћина код Приједора“ (Скарић 1918: 252; Кулишић 1939), земљиште и село *Маџаруге* у Пиперима, у пределу Стијене, нешто јужније од Спужа, а поред реке Зете (Ердџановић 1911: 266, 377, 381, 399, 400) и *Маџаругин Хан*, име краја у селу Мисоча у Височној Нахији (Филиповић 1928: 350); овај последњи топоним очито је у вези са презименом тамошње породице *Маџаруга*, о којем в. у следећем одељку.

Антропономастичка евиденција

Дубровник и Котор

Презиме или родовско име *Маџаруга*, *Моџоруга*, *Моџоругић* среће се доста често у списима дубровачког и которског архива током XIV века. У Дубровнику забележено је у облицима *Mataruch* 1318, *Matarug* 1387, *Mataruga*

¹⁸ Полимске Матаруге он у свом антропогеографском опису средњег Полимља и Потарја не помиње. Ђурђица Петровић за „село Матаруге и Матарушки поток (Матарушка река) у општини Пријепоље“ упућује на то дело, стр. 238, где се међу понорницама наводи *Маџарушки њојок*, и на карту. Уп. Барјактаревић 1998.

¹⁹ На истом, 117 листу тог поменика од села из истог краја била су уписана још Звијезд и Карошевина, отприлике на подједнакој удаљености од једних и од других Матаруга, али и *Коужкић*, вероватно село Вукшићи сз. од Пљеваља, док би на претходном, 116 листу, *Лисина* најпре могла бити данашња *Лисина сџијена* на ушћу Маочнице у Нехотину. Интригантно је да исти поменик на стр. 96 бележи село *Маџарево* у контексту пљеваљских села (95: Бољанићи, Кржава, Прачица, Тара; 96: Битине, Варине, Водно, Вранеша, Вруља (јужно до пљеваљских Матаруга!), Љу(к)ча; 97: Бољанићи, Вукшићи, Грево, Декаре.

1365, 1368, *Matharuga* 1389 (Петровић 1977: 101), у Котору *Mattaruga* 1397, *Motoruga* 1397, *Mottorugich* 1397.²⁰ Док се у случају Матаруга са којима су имали посла Дубровчани ради о људима из катуна Матаруге или Матаруга, за који је горе речено да се највероватније може сместити на подручје или у суседство Бањана, потврде из Котора се односе на тамошње житеље, а варијанте на *Мојшо-*, које Ђурђица Петровић л.с. тумачи као „субституисање романског *a* словенским *o*, што се јавља у которској канцеларији“ заправо одражавају изворнији словенски лик речи (в. ниже).

Ђурђица Петровић (1977: 114 дд.) подробно се позабавила именословом Матаруга помињаних у дубровачким и которским архивским књигама издвојивши 35 личних имена и 23 патронимична презимена. Са ЂП означили смо читања Ђурђице Петровић где се разликују од наших. Оригинадне ликове у латинским записима преузели смо из њеног рада; доследно их је навела на 114–115 само за имена, не и за патронимике, од којих неке наводи у оригиналу на стр. 104.

У именослову Матаруга убедљиво преовлађују словенска имена, њих 24 потврђених непосредно и 18 путем патронимика,²¹ укупно 46 од 58, што је око четири петине.

Словенска имена, мушка (25): *Билко* (Bilcho), *Бјелоје* (Bielloe, ЂП Бијелоје), *Богавџ* (Bogauez, ЂП *Богавче*), *Боршин* или *Борша* (Боршинић),²² *Будош* (Budos), *Виџоје* (Vitoe), *Владисав* (Vladisau, ЂП Владислав), *Владоје* (Vladioe 104), *Вукоџа* (Vucota), *Гојуслав* (Goyslauus), *Гојша* (Goysa), *Добрашин* (Dobrasin), *Добрачина* (Dobracina), *Доброслав* (Dobroslauo, *Мојшоругић*, Которанин), *Јунак* (двапут, Junach),²³ *Крајислав* (Crayslauus 104), *Милаџ* (Millat), *Милша* (Milsa), *Новак* (Novach), *Обрад* (Obrad), *Петџо* (Petcho), *Радман* (Radman), *Радмил* (Radmil, Radmillus 104), *Радовџ* (Radoues, ЂП чита *Радовче*), *Радослав* (Radoslauus, двапут), *Рајџо* (Ratchus); патронимици (18): *Богдановић* (← Богдан), *Богојевић* (← Богоје), *Богуџовић* (← Богут), *Боришић* (← Бориша), *Десимировић* (← Десимир), *Влкомирић* (Volchomirich 104 ← Влкомир),²⁴ *Гојшић* (← Гојша), *Добриловић* (← Добрил), *Милошевић* (← Милош), *Милчић* (← Милко),

²⁰ Петровић 1977: 101; Ковијанић 1974: 167 д. У дубровачке потврде укључене су и оне које се односе на назив матарушког катуна (в. претходни одељак).

²¹ Имена *Гојша* и *Радмил* посведочена су и самостално и у склопу патронимика.

²² ЂП чита *Борсинић*, не наводећи оригиналан запис патронимика, и изводи одатле лично име *Борсина*, иначе непосведочено. Уп. село *Боршинци* у Светоарханђелској повељи. У крајњој линији од *Борислав*.

²³ ЂП тумачи као хипокористик од лат. *Junius*, што фонетски није могуће (у далматороманском то име гласи *Жуњ*); осим тога, *-ach* у овим изворима стоји за *-ak* а не за *-ьк*.

²⁴ ЂП чита *Вукомир*, *Вукомировић*, модернизујући облик и фонетски и творбено. Старији тип патронимика посведочен је у топонимији: *Вукомирићи*, данас *Комирић* у Рађевини, *Вукомерић* у Туропољу; чување вокалског *л* у овом презимену стоји у опреци према *Vucota* и показује да је прелаз *л > у* био у току у другој половини XIV века.

Мирковић (← Мирко), *Миројевић* (← Мироје), *Радмилић*, *Радмиловић* (← Радмил), *Русиновић* (*Русин*), *Стајковић* (Стајко), *Стројиславић* (*Striislauich* 104 ← Стројислав?),²⁵ *Тврдојевић* (← Тврдоје); женска (3, сва из Котора): *Божница* (*Bosiza*), *Домуша* (*Domussa*), *Радица* (*Radiza*).

Календарска имена (6): *Дмиџьр* (*Dumiter*),²⁶ *Косџадин(ић)*, *Михаил* (*Michael*),²⁷ *Макар* (*Machar*), *Сџавьр* (*Stauer*, ЂП *Сџавер*), *Ник-оје* (*Никојевић*), словенска изведеница од *Никола*. Репертоар и неке језичке црте (δ < гр. νт у *Косџадин* < гр. Κωνσταντῖνος < лат. *Constantinus*) карактеристични су пре за источну него ли за западну цркву; ту се може придодати и име *Пејко*, које је словенско али вероватно мотивисано именом православне светитељке Петке – Параскеве.²⁸

Нејасна имена (5): Гојстиш, Кучман(ић) (отац можда поменут 1370. као Куџман Добретић, 116), Куделин (*Cudelinus*),²⁹ Кунаљ, Ушак (*Ussacho*, ЂП чита Уско?).³⁰

Резултати наше анализе матарушког ономастикона у XIV веку не разликују се битно од налаза Ђурђице Петровић, али не можемо у свим тачкама следити њену интерпретацију. Она закључује да су „то претежно словенска имена, али има их и романског, грчког, старохришћанског порекла, као и таквих, која се не срећу код Влаха у источној Херцеговини: Кучман, Кунаљ, и чије порекло може да се различито тумачи“ (1977: 116). Ту се брка језичка припадност личних имена са њиховим крајњим пореклом. То што су нека од имена код Матаруга по пореклу хебрејска (Михаил), латинска (Костадин) или грчка (Дмиџьр, Макар, Ставьр) не чини никакву противтежу њиховом далеко преовлађујућем словенском именослову. Та су имена, као календарска, била широко прихваћена од стране балканских Словена и одавно постала саставни део њихове антропонимије. Превелику тежину Ђурђица Петровић даје шачици ретких

²⁵ Ако је латински запис тачно наведен, пре би се могло читати *Сџријиславић*, од **Сџријеслав*, у првом делу *сџриј* ‘стриц’,

²⁶ ЂП *Дмиџьр*, но *-er* стоји за *-ьр*, а *-у-* има само графичку вредност као полуглас у стсрп. *Дџмиџьрь*, одакле је савремени лик *Миџьр*; латински се ово име транскрибује *Demetrius*.

²⁷ ЂП *Михајло*, но тај лик настао је тек са прелазом *л > о* и млађи је од XIV века; оригинални запис даје књижевни латински лик имена са *е < гр. η*, какав није постојао ни код католика српско-хрватског језика, уп. најскорије Лома 2019: 52 и даље.

²⁸ *Пејко*, додуше, може бити хипокористик од *Пеџар* као *Павко* од *Павле*, али је то мушко име, као и женско *Пејка*, карактеристично за источне крајеве где је јак култ Св. Петке; Вук се нашао побуђеним да на једном месту напомене како се име *Пејко* не среће само код Бугара, јер он је у својој младости из родног Тршића знао једног Петка, који је тамо вероватно био и рођен. На исток упућује и *Сџавьр* < гр. Σταύρος од σταυρός ‘крст’, у вези са култом Часног крста (данас *Сџавро*, *Сџавра*).

²⁹ Добро посведочено име на старосрпском простору, изворно Коудџлинь (Данило), Дабојевић Дубровчанин 1388, такође више пута у ДХ (уп. RJA 5: 748).

³⁰ *Ушак* би могао бити надимак ‘ушат, великих ушију’.

и етимолошки нејасних имена, посебно имену *Кучман*.³¹ Стоји, међутим, њено запажање о сличности између именованог Матаруга, Бањана и Дробњака у другој половини XIV века, с тим што се подударности тичу углавном словенских, понеког календарског и ниједног „егзотичног“ имена попут *Кучман* и *Кунаљ*. Пописи нахије Риђани из 1477. и око 1500. пружају прилично велики узорак историјске антропонимије са подручја на којем је најживље предање о Матаругама као старијим становницима; од 43 матарушка имена словенског порекла посведочена непосредно или путем презимена стотинак година раније у документима дубровачког и которског архива, пуне аналогије тамо налазе 23, дакле натполовична већина (*Бјелоје*, **Богдан*,³² **Богоје*, **Богуй*,³³ *Владисав*, *Владоје*, **Влкомир*, *Вукоша*, *Добрашин*, **Добрил*, *Доброслав*, *Милаш*, **Милко*, **Милош*, *Миша*, **Мирко*, *Новак*, *Обрад*, *Пејко*, *Радман*, *Радмил*, *Радовџ*, *Радослав*, *Рајко*; уп. Пешикан/Бојанић 1992: 81–83).

Нахија Матаруге

Ђурђица Петровић знала је за постојање турске нахије Матаруге коју херцеговачки дефтер из 1477. бележи у саставу Пријепољског кадилука,³⁴ али није јој било доступно издање тога извора које је тек осам година након изласка њеног рада приредио Ахмед Аличић (1985), у којем су поименце наведени становници те нахије. Попис обухвата, као и обично, само одрасле мушкарце,³⁵ чија имена, њих 111, овде дајемо азбучним редом онако како их Аличић чита, прилажући уз поједина од њих своје напомене, где се указује на алтернативне могућности читања и дају паралеле из других извора.

1. Баћа	7. Божидар	13. Борко	19. Брдогора
2. Берисав	8. Бојак	14. Браја	20. Будисав
3. Берисал	9. Бојисал	15. Бранисав	21. Букара
4. Богдан	10. Бокур	16. Бранко	22. Виђен
5. Богул	11. Болуја	17. Браташ	23. Витан
6. Богута	12. Болашин	18. Братоје	24. Витоје

³¹ У нап. 128 на стр. 112 Петровићева патронимик са натписа на каменој плочи у Крушеву код Стоца, датиран у XV век: „А се лежи Вукосав Кучманича Тобије“ (Vego 1962: 38°) доводи у везу са Матаругама јер „колико нам је познато, лично име *Кучман* јавља се само код Матаруга“. Постоји, међутим, и топоним *Кучмани*, заселак у ужичком крају (RJA 5: 724, из речника Косте Јовановића 158), а код самих Матаруга име *Кучман* се јавља у словенском контексту: Кучманов отац звао се *Добреша*, а његов син вероватно *Владислав* (Петровић 1977: 115–116).

³² Звездицом су означена лична имена реконструисана из патронимика.

³³ В. доле нап. 41.

³⁴ Петровић 1977: 112–113, где претпоставља да су те Матаруге потомци оних из залеђа Дубровника и Котора, пресељени овамо од стране херцега Стјепана или османских власти.

³⁵ Изгледа да је уз једног Радосава уписано име мајке (*Зора*) а не оца, в. ниже бр. 58; женско име је и *Сшојка*, осим ако уместо „син Стојке“ треба читати „син Стојка“.

25. Владисав	47. Дабижив	69. Миловац	91. Радовац
26. Владко	48. Димитриј	70. Михач	92. Радоња
27. Влах	49. Добраш	71. Михоје	93. Радосав
28. Влахоје	50. Добрашин	72. Мишко	94. Радосал
29. Вртал	51. Добри	73. Ненада	95. Радохна
30. Вук	52. Добрило	74. Ненко	96. Радоч
31. Вукан	53. Добросав	75. Новак	97. Радун
32. Вукас	54. Драгић	76. Обрад	98. Рачко
33. Вукашин	55. Ђурађ	77. Оливер	99. Рашко
34. Вукић	56. Ђуран	78. Остоја	100. Селак
35. Вукман	57. Ђурица	79. Павко	101. Србин
36. Вукмир	58. Ђурко	80. Приби(ј)о	102. Станоје
37. Вукосав	59. Ђурман	81. Радан	103. Степан
38. Вукота	60. Зура	82. Радац	104. Стојка
39. Вукша	61. Иван	83. Радашин	105. Страчин
40. Вучерин	62. Иваниш	84. Раденко	106. Таса
41. Вучета	63. Илјаш	85. Радивац	107. Томаш
42. Вучхина	64. Ислав	86. Радивој	108. Тучап
43. Гојак	65. Марко	87. Радиља	109. Угљеша
44. Горо	66. Милан	88. Радич	110. Херак
45. Грбач	67. Милић	89. Радко	111. Хлапац
46. Грубач	68. Милко	90. Радован	112. Цветко

1. *Баћа* и у Риђанима око 1500. (Пешикан/Бојанић 1992: 76). 3. *Берисал*, као име оца погрешно схваћен придев *Берисаљ* (*син*), уп. бр. 8, 90. 5. *Богул* уп. патронимик *Богулић* ДХ. 6. *Богуша*: има у ДХ, в. доле нап. 41. 8. *Бојак*; може се читати и *Бујак*, оба имена посведочена у ДХ. 9. *Бојисал* патронимик, треба *Бујсаљ* од *Бујслав* или можда *Бунислаљ* од *Бунислав*? 10. *Бокур*: треба *Букур*, уп. 21. 11. *Болуја*: треба *Болоје* (ДХ). 12. *Болашин*: вероватно *Бољшин* (ДХ). 17. *Брајшаи*: пре треба читати *Брајшеи* (РКС), уп. *Брајшешевић* ДХ. 21. *Букара* вероватно = бр. 10 *Бокур*, тј. *Букур*. 22. *Виђен*: уп. презиме *Виђеновић*. 27. *Влах*: као лично име и у ДХ. 28. *Влахоје*: можда *Владоје*? 29. *Вртал*: можда *Врсаљ* (ДХ), презиме *Врсаљковић*? 42. *Вучхина*: свакако *Вучихна*, можда словна грешка. 44. *Горо*: уп. *Гора* ДХ. 45. *Грбач* можда = бр. 46 *Грубач* (поменици). 59. *Ђурман*: уп. презиме *Ђурмановић*. 60. *Зура*: „син Зуре“ уз *Радосав*, пре „син Зоре“, по мајци, уп. *Зора* f., у поменицима, презиме *Зорић* ДХ; уп. ипак *Зур* / *Зор* у Риђанима (Пешикан/Бојанић 1992: 66), презиме *Зуровац*. 63. *Илјаш*: читај *Илијаш* (ДХ, поменици). 64. *Ислав* читај *Слав* (ДХ). 69. *Миловац*: уп. *Миловић* (поменици). 80. *Приби(ј)о* < *Прибил*. 85. *Радивац* можда треба читати као бр. 91 *Радовац*, уп. *Радовић* ДХ. 87. *Радеља*, уп. ниже нап. 44. 94. *Радосал* придев од *Радос(л)ав*, в. нап. уз бр. 2. 96. *Радоч*: уп. *Радооча* ДХ. 98. *Рачко* вер. исто име (и особа) као 95. *Рашко* („Радич син Рачка“ наводи се непосредно за Дабиживом сином Рашка). 105. *Сирачин* читај *Сирацин*, уп. *Сирацимир*. 104. *Стојка*: в. горе нап. 35. 106. *Таса*: можда *Т(ј)еша*, пре него ли хипокористик од *Ашанасије*. 108. *Тучај* („Радич син Тучапа“) читај *Тучеј*, стари словенски родовски надимак (Лома 2013: 218–219). 111. *Хлајац*: *Хлајић* БХ, ДХ, уп. презиме *Лайчевић*.

Словенских имена је далеко највише, 84, три четвртине од укупног броја:³⁶ *Баћа, Берисав, Богдан, Богул, Богуша, Божидар, Бојак, Бујслав, Болоје, †Бољшин, Борко, Браја, Бранисав, Бранко, †Брајеш, Брајоје, Будисав, †Бујслав, Виђен, Вићан, Вићоје, Владисав, Владко, Влах, Вук, Вукан, Вукас, Вукашин, Вукић, Вукман, Вукмир, Вукосав, Вукоша, Вукша, Вучерин, Вучеша, †Вучихна, Гојак, Грбач, Грубач, Дабижив, Добраш, Добрашин, Добри, Добрило, Добросав, Драгић, Милан, Милић, Милко, Миловац, Ненада, Ненко, Новак, Обрад, Осјоја, Прибио, Радан, Радац, Радашин, Раденко, Радивац, Радивој, †Радеља, Радич, Радко, Радован, Радовац, Радоња, Радосав, Радохна, †Радооча, Радун, Рашко, Селак, †Слав, Србин, Сјаноје, Сјоја, †Сјирацин, Тучеј, Угљеша, Хлајац, Цвејко.*

Другу по бројности скупину чине календарска имена и изведенице од њих, сва одреда распрострањена на старосрпском терену:³⁷ *Димитриј(е), Ђурађ, Ђуран, Ђурица, Ђурко, Ђурман, Иван, Иваниш, Илијаш, Марко, Михач, Михаје, Мишко, Павко,*³⁸ *Сјејан* — укупно 15, тј. нешто више од 13%.

Ни у једну од ове две групе не сврставају се *Букур* (румунско или албанско), *Оливер* (романско)³⁹ и *Херак* (неизвесног постања),⁴⁰ али сва три припадају оновременом српском именослову.

Проблематична су читања 6 имена: *Брдогора, Влахоје, Вршал, Горо, Зура, Таса*; бар део њих свакако припада првој или другој групи, али је могуће да се међу њима крије и неки страни нанос.

Матарушки ономастикон из 1477. пружа слику која ни у чем не одступа од преовлађујућег антропонимског типа на старосрпском простору у раном периоду турске власти, који је на основу грађе из дефтера систематски проучио Митар Пешикан. Поредиши наш узорак са временски и територијално блиским узорком од 144 имена из средњег Полимља пописаних у тефтеру за Скадарски санџак из 1485. (Пешикан 1983: 81), нашли смо 51 подударно име: *Богдан, Богуша,*⁴¹ *Божидар, Бранко, Брајоје, Владисав, Влах, Вук, Вукан, Вукас, Вукашин, Вукић, Вукман, Вукмир, Вукосав, Вучихна, Грубач,*⁴²

³⁶ Нека од имена од ове групе понављају се у узорку, тј. имају више од једног носиоца, тако да је процентуални удео словенског елемента у именослову Матаруга још већи.

³⁷ Једино *Димитриј(е)* није јасно окарактерисано својим фонетским и/ли морфолошким ликом као српско, али се и оно јавља на старосрпском терену упоредо са посрбљеном варијантом *Дмиј(а)р*.

³⁸ Од *Павл(е)*, претходна три од *Михаил(о)*.

³⁹ Није календарско; в. Пешикан 1984: 136.

⁴⁰ У рано турско доба највише је било распрострањено у хумским и суседним староцрногорским зонама (Пешикан 1984: 144). Најпре надимак по пореклу као *(Х)еро* 'Херцеговац'.

⁴¹ Под претпоставком да иза читања *Богуша* 1477. и *Богуш* 1485. стоји исто име. И Пешикан/Бојанић 1992: 66 се између могућих читања *Богуш, Богуша, Богоша*, негде и *Богеша* одлучују за ово.

⁴² Читање *Грубач* 1477. свакако је боље од *Грубац* 1485; арапски се то исто пише.

Дабижив, Димитриј, Добраш, Добрашин, Ђурађ, Ђурман, Иван, Иванши, Илијаш, Марко, Милан, Милко, Милован, Михач,⁴³ Ненада, Новак, Обрад, Оливер, Павко, Радан, Радац, Радашин, Раденко, Радеља,⁴⁴ Радич, Радован, Радовац, Радоња, Радосав, Радохна, Селак, Сџејан, Томаш, Угљеша. То је за списак нахије Матаруге, имајући у виду да се у њему поједина имена понављају (*Берисав : Берисал, Радосав : Радосал, Грубач : Грбач, Рашко : Рачко*), приближно 50% пуних поклапања. И већина преосталих имена на једној и на другој страни припадају истом позносредњовековном старосрпском типу.

Да ли то значи да су полимско-потарске Матаруге у последњој четврти XV века били Срби? Свакако да су били православни и тешко да су међу собом говорили неким другим језиком осим српским; како су се осећали у смислу народности не знамо, ако је то тада уопште било важно. Индикативно може бити то што је отац челника (примићура) првога од три џемата (катуна) из којих се нахија састојала носио једино несумњиво несрпско име посведочено у целој грађи, *Букур*.⁴⁵ Име *Боукоурь* добро је посведочено у повељама (Грковић 1986: 48),⁴⁶ и у вези је са албанским *bukur* 'леп', румунским *a bicura* 'веселити се'; могло би бити и албанско, али је антропоним *Bucur* карактеристичан за Румуне; између осталог, одатле се изводи име румунске престонице *București* 'Букурешт' (уп. Skok 1: 232). Друга индиција о мешовитом етничком пореклу Матаруга могла би бити употреба у њиховој средини етнонима *Влах* и *Србин* у својству личних имена.

Од 58 матарушких имена XIV в. која је пописала Сребрица Кнежевић 12 или 13 њих, дакле отприлике једна петина, понавља се у грађи из нахије Матаруге: *Богуйша : Богуйшовић* 1389, *Вийоје : Vitoe* 1389, *Владисав : Vladisau* 1389, *Владоје* (ако се чита тако, а не *Влахоје*) : *Vladoe* 1318, *Вукмир : Вукомировић* 1365, *Вукоша : Vucota* 1389, *Димитриј(е) : Dumiter* 1398, *Добрашин : Dobrasin* 1389, *Добрило : Добриловић* 1389, *Новак : Novach* 1376, 1393, *Радко : Ratchus* 1379, *Радовац : Radoueç* 1389, *Радосав : Radoslauus* 1389.

⁴³ И овде предност дајемо читању *Михач*, мада не само Аличић него и Пешикан/Бојанић 1992: 82 читају *Михац*, уп. претходну напомену.

⁴⁴ *Radila* прочитано 1485. свакако је исто име као *Радиља* које чита Аличић. Вероватно је у питању покушај предаје арапским писмом имена *Радеља* (Пешикан/Бојанић 1992: 67), које је посведочено у поменицима.

⁴⁵ „Драги, син Букаре“ по Аличићеву читању, но вероватно исто што и патронимик „Бокур“ којим су означена двојица чланова трећег џемата, Вукота и Ђоран, а то је сигурно погрешно прочитан *Букур*. Синовљево име је словенско, као и у случају друге двојице челника и њихових очева („Илјаш, син Братоја“; „Драгић, син Бранисава“).

⁴⁶ Ту се наводе три потврде из влашких катуна али и две из обичних села, што значи да је овај антропоним продро и у (претежно) словенске средине.

Остало

На страни 86б Рачанског поменика, у којем су записи, како је горе речено, највећим делом из XVII века, топографска одредница *Матѱаруге* је уписана уз лично име *Драгиша*; претходи јој *Осаѱ* уз име *Павле*, следи седам имена без убикације, а одмах иза Драгише уписан је Ђурађ из Солотеше. На имена седморо уписаних између Павла из Осата и Драгише из Матаруга могла би се односити и претходна, и следећа убикација. То су: *Вукман*, *Грубач*, *Дража*, *Милија*, *Илија* (двапут) и *Драгоје*.⁴⁷ Прва два, *Вукман* и *Грубач*, срели смо и у нахији Матаруге.

За друге Матаруге не располажемо ранијим узорцима именослова. Нема сазнања да се савремени становници четири насеља по имену *Матѱаруге* (код Пљеваља, Бродарева, Краљева и Приједора), носиоци презимена *Матѱаруга* и породице које изводе своје порекло од Матаруга (в. горе нап. 8) одвајају својим именима од околног православног становништва, односно, у случајевима становника засеока Матаруге код Приједора и породице Матаруге из Мисоче код Високог, од суседних муслимана српско-хрватског језика.⁴⁸

У предањима се за старе Матаруге везују нека обична српска или календарска имена: *Млађен*, *Тадија*,⁴⁹ али и нека чудна, можда изобличена усменом предајом или измишљена: *Тиоѱок*,⁵⁰ *Сумор*,⁵¹ *Калока*, *Рамеза*.⁵²

⁴⁷ Крушевски поменик је, на жалост, изгорео 1941. а да није био ни издат ни снимљен, па све што знамо о њему црпе се из Новаковићева чланка (1875), где су у регистру уз имена места дате референце на листове оригинала, али уз лична имена нису, тако да се данас не може реконструисати која су била уписана уз које топониме.

⁴⁸ У централној Босни, на подручју некадашње Височке Нахије, у селима Мисоча и Хаѱићи има муслимански род *Матѱаруге* за који Филиповић бележи: „Раније су се звали *Полуге*, а још раније *Дивићи*, и давнашњи су досељеници из Горе у сарајевском срезу“ (1928: 351; уп. 328, 347, 352). О тим Матаругама сасвим некритички Раѱић 2005. За приједорске Матаруге Скарић узима да су испрва били православци, пишући: „Православних Матаруга нема више ондје, али их има у близини по парохијама око планине Козаре и сви славе Ђурђевдан“.

⁴⁹ У предању из Бањана и Никшићких Рудина, сестра Тадије Парезанина-Матаруге била је удата за Комнена, сина бана Пилата, сам Пилат био је зет Ивана Црнојевића, а кнез Парезана-Матаруга 1605. звао се Млађен (Лубурић 1925: 135).

⁵⁰ У другом предању из истог краја (Бањани и Никшићке Рудине) и фрагменту песме које наводи Лубурић 1925: 135 д., матарушки краљ зове се *Тиоѱок*, наизглед од грчког Θεοτόκος, „Богородица“ (?). В. следећу напомену.

⁵¹ У предању из Пиве матарушки краљ *Сумор* оставио је топономастичке трагове *Суморова Гора*, *Суморов Кланац*, *Суморова сѱрана* (Лубурић 1925: 136; Тијанић-Вујовић 2018: 515 бележи *Суморове сѱране* у Сељанама). Топонимска основа *Сумор*- на тлу старе Далмације може одражавати романски хагионим *San Maria* ‘Света Марија’ (уп. у овој књизи ОП стр. 308 д.), али не види се, шта је могло дати повода евентуалној маскулинизацији Богородичиног имена у именима легендарних матарушких „краљева“ *Тиоѱока* и *Сумора*?

⁵² По причи из Дробњака, Кричи или Кричкови, који су матарушко племе, имали су војводу по имену *Калока* и мејданцију по имену *Рамеза*.

Све у свему, кад се без предубеђења погледају историјска сведочанства о Матаругама нема ничег што би их издвајало из корпуса позносредњовековног влашког становништва, насталог мешањем полуномадских сточарарумунског језика са Словенима, које је у тренутку када се јавља у писаним изворима већ увелико било славизирано да би се у коначном исходу инкорпорирало у модерне јужнословенске нације (српску, хрватску, бугарску, македонску), тј. могли бисмо Матаруге посматрати из исте перспективе као, рецимо, Дробњаке или Бањане, да није двеју ствари: предања у којима се они јављају као легендарни прастановници појединих области и њиховог племенског имена, које се сматра несловенским.

Етимологија

Досадашње интерпретације имена *Матаруге*

Име *Матаруге*, са варијантом *Мојоруге*, несловенским је прогласио Константин Јиречек, очито под утицајем предања из Грахова о Матаругама као староседелачког живљу, које наводи по Ровинском; он у напомени предлаже две етимологије, од средњелатинског *matare* < лат. *mactare* ‘убијати’ или од албанског *mat* ‘мера’ (Јиречек/Радонић 1952: 56 са н. 72). Ниједно од ових тумачења не може се узети озбиљно; оба се односе само на први слог имена и ни на који начин не расветљавају његово значење. Ипак, није једино Јиречек био убеђен у његово несловенско порекло. Пејатовић 1902: 342–3 сврстава га међу „имена којима нема корена у српском језику, која су на сву прилику постала пре досељења Срба у ове крајеве“. Као друга имена из исте скупине у средњем Полимљу и Потарју наводи *Лим*, *Тара*, *Ђојина*, *Кашић*, *Обарде* и *Усјишбар*, што је илустративно за приступ аутора антропогеографских описа топономастичкој грађи: све оно што им није било јасно ни објашњиво из савременог језика проглашавали су за несловенско и предсловенско, те су се овде у истом кошу са вероватно супстратним хидронимима *Лим* и *Тара*, са адстратним романизмом *Кашић* и до даљег нејасним, али свакако не предсловенским топонимом *Обарде* нашла старинска словенска назвања *Ђојина* < *Тјехојина* (ријека) и *Усјишбар* < *Усјиш-дбар*.⁵³ Загребачки речник има из Ријечке нахије реч *матаруга* у значењу ‘староседелац’,⁵⁴ уз коју

⁵³ Уп. ОП 23/2016: 1 дд. Несловенским име *Матаруге* проглашава и Павловић 1948: 242.

⁵⁴ RJA 6: 517, по запису Андрије Јовићевића. Пошто је тамошњем староштокавском говору стран краткоузлазни акценат пренесен са следећег слога (уп. Ивић 1985: 157), по свој прилици треба читати **матаруга*. Уп. Лубурић 1925: 137: „По допуштењу г. Ј. Ердељановића износим овде саопштење г. Андрије Јовићевића, које је он послао г. Ердељановићу: „У старој Црној Гори се чује ријеч „Матаруге“ и тим се именом зову пређашњи, ишчезли, преисторијски народи или стари народи, који су негда живјели овуда и оставили такве грађевинске споменике, који немају ништа заједничко са данашњим насељима. За могиле и сухомејне градове наш народ каже, да су још из доба „Матаруга“ ... Ипак се ово име ријетко чује. У народу се чује ријеч „изматаружити“, а то значи: изговорити неку чудну ријеч, која није својствена лицу, које ју је рекло, нпр.: кад неко будаласто лице рече нешто паметно, или паметно лице нешто

уредник Томо Маретић пише: „Ако ова ријеч није узета из којегга туђег језика, може се мислити, да је изведена од основе придјева *mator* ...“, па сходно томе за топоним *Маџаруга* (тај облик једнине има за Матаруге код Бање Луке), *Маџаруге* претпоставља да би „значио мјесто, у којем сједи старосједиоци“ (RJA 6/1904–1910: 517).

Исте године када је изашао седми том RJA, Ердџановић је иступио са тезом да је *Маџаруга* по свој прилици надимак сродан или истоветан са талијанским *matterugio*, *matterugiolo* [читај: матеруђо(ло)] ‘глупак, лудак, будала’ (1911: 377). Притом није узео у обзир апелативе забележене у RJA, што му је спочитнуо, додуше готово двадесет година доцније, Мојо Медић, оспоравајући да су имена као *Маџаруге*, *Маџуре* имала погрдан карактер (Медић 1930). У међувремену се овим проблемом позабавио један од водећих етимолога свога времена, Петар Скок. Пошто је најпре *маџоруга*, *маџорога* са варијантама *маџрага*, *маџрак(а)* ‘батина’⁵⁵ протумачио као изведенице словенским суфиксима од романског рефлекса латинске речи *mattaris* ‘копље за бацање, сулица’ (Skok 1917: 549 д.), он је четири године доцније, пишући о пељешачком хидрониму и орониму *Моџоружница*⁵⁶ а знајући за податак да се то место у XIV веку звало *Matarughe*, увидео везу која је промакла Маретићу и закључио (Skok 1921: 133):

Kako plural показује, radi se o imenu фамилијскога насеља, као што је *Draginići* i безброј других. *Mataruga* dolazi još i danas као лично презиме, n. pr. u Travniku. Bit će možda istoga postanja као i *matoroga* или *motoroga*, isp. prezimena *Bàtinić*, *Màčuga* u Bosni.“

Увиди које су остварили Маретић и Скок, ако већ нису довели до коначног етимолошког решења, јасно су показали да га треба тражити у склопу српско-хрватске апелативне лексике (Скок претпоставља крајње романско порекло основе, али домаће, словенско образовање).⁵⁷ Скокову етимологију

сметено“. Уп. РСА 7: 514 *измаџоружници*. Апелативном значењу ‘староседелац’ ближе се употребе имена *Маџаруге* попут Шобајићеве кад говори о Бањанима: „у племену се очувало и неколико породица које Бањани издвајају између себе као најстарије становнике и зову *Маџаругама*“ (1952: 260 д.). На другом месту исти аутор претпоставља (1964: 123 д.) да су Граховљани, Кривошије, Цуце и још нека племена око Боке име *Маџаруге* пренели на све затечене старинце, па и на старе Србе, закључујући: „И зато код њих реч Матаруге значи што и старинац, староседелац“.

⁵⁵ У напомени уз рад из 1921. (в. ниже), искључује из ове породице *маџрак*, просудивши да је, као и у случају рум. *matrac*, у питању турцизам. Уп. Škaljić 449. Облике *маџорога*, *маџоруга*, *маџрага* у значењу ‘батина’ RJA 6: 533–534 има из Стулићева речника објављеног у Дубровнику 1806, а за овај последњи лик даје и потврде из дубровачких писаца XVI века Мавра Ветранића и Марина Држића. РСА 13: 98 и за *моџоруга* има значење ‘штап, батина, мотка’ са примерима из песме Јована Јовановића Змаја и из збирке речи Лазе Хорвата прикупљене у Барањи, Срему и Лици; с обзиром на Змајеву потврду, овај Хорватов запис биће најпре из Срема, где је исти облик забележен и као воденичарски термин, в. ниже.

⁵⁶ Који погрешно смешта на Мљет, в. горе!

⁵⁷ То није схватио Шобајић (1949: 570), убрајајући Скока уз Јиречека, Ердџановића и Трухелку у оне који су различито решавали етимологију имена *Маџаруге*, али се слажу у

прихватио је Шуфлај, закључивши да су Матаруге прозвани тако по својим копљима (Šufļaj 1925: 60). То ипак није одвратило друге истраживаче од трагања за страним, супстратним пореклом имена *Мат̄аруге*. Тиро Трухелка га је тумачио као илирски назив у значењу ‘дуг пут, дуга улица’.⁵⁸ Владимир Ђоровић је упоредио *Мат̄аруге* са именом албанске властеоске породице *Мат̄аранго*, чији су поседи у XIII–XIV веку обухватили приморје између река Врега (Шкумба) и Девола, провинцију Сланица и протезали се у унутрашњости до античке Аполоније (1933: 25).⁵⁹ Иван Поповић је у својој „Историји српскохрватског језика“ топоним *Мат̄аруге* код Краљева и још неке из тога краја (*Гокчаница*) истакао као трагове Албанаца на тлу Србије.⁶⁰

У другом тому Скокова етимолошког речника, који је постумно издат 1972, понавља се у одредници *matoroga* оно што је написао још 1917. и 1921

томе да оно није српско. Иначе он трезвено сагледава проблем, пишући: „Из разних тумачења имена Матаруге не види се јасно чија је то реч и шта је она првобитно означавала; не знамо, да ли су Матаруге чиниле неку сродничку заједницу — племе, или су се тим именом називале разне групе балканских староседелца ...“ (id.ib.).

⁵⁸ Немамо сазнања да је Трухелка своју етимологију игде објавио. Наводи је, по његовом усменом саопштењу, Лубурић 1925: 139: „Д-р. Ђ. Трухелка, добар познавалац илирског доба, уверавао ме је, да је реч Матаруге илирског порекла и да означава дуг пут, дугу улицу. Он мисли да се Матаругама назвало неко илирско становништво, које је становало поред великих римских путова или их чувало“. Очито је његов други део повезао са алб. *rrug* ‘пут, улица’, што је већ са гласовне стране немогуће, јер се у *Мат̄аруге* -у- своди на прасловенски назал **o* (в. ниже); са чим је везивао *Мат̄иа*- остаје нејасно.

⁵⁹ Потврде у AAlb: *Matarangus* 1297, 528°, 1319, 649°, *Materanges* 1304, 564°; на стр. 196 издавачи у напомени указују на Николаја Матаранга (Νικόλαος ὁ Ματαράγγος) који се 1334–1340. помиње у актима светогорског Есфигмена. Издавак истог рода био је Љек Матранга (итал. *Luca Matranga*, алб. *Lekë Matrënga*), католички духовник из Пјана дељи Албанези на Сицилији, који је 1592. објавио кратак катехизам, једно од првих штампаних дела на албанском језику и прво на његовом јужном, тоскијском дијалекту. Додајмо још да према „Википедији“ у савременој Грчкој четири насеља носе име *Ματαράγκα* (области Етолоакарнанија, Арголида, Ахеја и Кардица).

⁶⁰ Popović 1960: 485–486: „Sporadisch sind alb. ONN auch weiter im Norden in Serbien zu finden. So z.B. die Gegend Gokčanica am Fluß Ibar, zu alb. StammesN *Gog-sh* (~ *Gog* ‘Rumäne’), BadN *Matarüge* ~ alb. StammesN *Mataruge* in derselben Gegend.“ „Албанско племенско име *Мат̄аруге*“ не постоји, а ништа срећније није Поповићево претходно извођење хидронима (десна притока Ибра) и топонима (област око реке и село у њој) *Гокчаница* од албанског племенског имена **Gog-sh* у вези са *Gog* ‘Румун’, при чему је превидео неке битне чињенице. Прва је да у локалном говору група *кч* потиче од *шч* (*ѡракчиѡи* < *ѡрашчиѡи*) и да постоје паралелна образовања *Лакчаница*, река која тече кроз село *Лаици* (ген. *Лажсаца*) < **Лаишчаница* и *Пекчаница* < **Пеишчаница*, а друга, да је топоним забележен већ око 1220. у Жичкој повељи као *Гвочаница*, из чега јасно излази да је изведен преко етника *Гвошчани* од топонима стерп. *Гвоздѡц* > *Гвоздац* који и данас постоји. То је, уосталом, благовремено увидео Павле Ивић, кога у једној напомени цитира Шкриванић 1954: 156 (уп. Лома 1987: 228–229; Лома 2013: 169; тамо се графиче ЖП *Гвочаница*, *Пгъчанъ* објашњавају дисимилацијом [ʃʃ > tʃ]; друга је могућност да је у препису повеље на зиду цркве, насталом почетком XIV века, изворни диграф *ѡ* погрешно преписан као *ѡ*).

(Skok 2: 390–391). Убрзо потом Ђурђица Петровић објавила је свој овде већ више пута навођени чланак о Матаругама, где између осталог даје преглед оног што је дотад написано о њиховом имену, а онда закључује (1977: 106):

На претпоставку о албанском пореклу Матаруга наводи пре свега њихово име, чији први – *маџа* – и други део – *руг* – припадају кругу албанских имена: *Маџа*-гуж, *Маџаранго*, *Sloruch*, *Cataruc(os)*, а сличност би се могла наћи још у праисторији Предње Азије (локалитет *Matarah* у Ираку).

После Ђурђице Петровић не знамо да се неко озбиљније позабавио пореклом имена *Маџаруге*.⁶¹ Стога се чини упутно да сопствено разматрање почнемо критичким освртом на њен закључак. Она га поткрепљује приповедањем Срба о Матаругама као о народу другог језика и друге вере, а с друге стране тврдњом да су тзв. стари народи у предањима динарских крајева, као Шпање, Лужани, Букумири, Матагужи, одреда или већином били албанског порекла. Видели смо већ да те интерпретације Матаруга као туђинског елемента у језичком и верском погледу — уосталом, усамљене у укупном корпусу усмене традиције о Матаругама — нису у складу са збиром историјских сведочанстава о њима почев од XIV века. Кад је реч о другим „старим народима“, мислимо да је сваки од њих проблем за себе и да збиру они не пружају чврст ослонац за етничку интерпретацију Матаруга, како то узима Ђурђица Петровић.⁶² Што се пак тиче њене језичко-ономастичке анализе коју смо горе навели, прећи ћемо ћутке преко поређења са именом

⁶¹ Vuković 1978: 168 однекуд зна „da su *Macavare* i *Mataruge* bile posebna ilirska naselja“ и склон је да тим предсловенским и предримским, „илирским“ Матаругама, припише гвозденодопске тумуле у Матарушком пољу код Пљеваља, а да се не упушта у било какву језичку анализу наведена два имена (*Маџаваре* би лако могла бити варијанта од *Маџуре*, но то име представља посебан проблем, којим се овде нећемо бавити). Слично је Шобајић био склон да некадашње Матаруге — староседелачко становништво на подручју Корјенића, старе жупе Врма, изводи од илирског племена Дереместа које је наводно тамо живело у античко доба (1964: 123). Шекуларац 1999 однекуд тврди да Скок *Маџаруге* изводи од балканског турцизма *маџара* ‘кожна торба, метална чутура’, што није тачно и било би бесмислено, јер је Скок знао да је то име посведочено у предтурско доба. То је заправо народна етимологија, коју Ђурђица Петровић наводи по усменом саопштењу Петра Влаховића, упућујући у напомену на Скокову одредницу *маџара* (1977: 100, н. 36; уп. Skok 2: 387). У својој докторској дисертацији (Loma 1987: 296 д.) фокусирали смо топоним *Маџаруге* на тлу Србије (код Краљева) поводом Поповићеве тврдње да је то један од албанских топонима у северној Србији, указали да је он тамо речтан (посведочен тек од XVIII в.), да се село у средњем веку дручкије звало („данашње име добило је, по свој прилици, у турско доба, досељењем рода за који се не сме унапред тврдити да је био албански или влашки, а не словенски“), да је Ердџановићева етимологија проблематична јер поређење са албанским и румунским именима указује на *o* у претпоследњем слогу, док смо Скокову прецизирали у погледу образовања, тј. да је посредни словенски суфикс *-oga* и на крају смо истакли еквиваленцију старијег презимена *Полуга* (од *џолуга* < гр. *φάλαγγς*, *φάλαγγα*) новијем *Маџаруга* код муслиманског рода у средишњој Босни.

⁶² О томе ће још бити речи при крају овог рада.

праисторијског (!) локалитета у Ираку (!),⁶³ али морамо указати на суштински неспоразум када је реч о албанским паралелама. Паралелизам са албанским родовским именом *Matarango* није делимичан, како га Петровићева схвата, у том смислу да се односи само на прве делове двају имена (срп. *маџа* : алб. *mata*-), већ се и *-руг-* подудара са *-rang-* посредством старијег лика са задњим назалом **-rɔg-* где *ɔ* у српско-хрватском закономерно даје *у*. Тиме се искључује веза између *-руг-* у *Маџаруге* и *-ruc(h)* у *Sloruch*,⁶⁴ *Catarucos*, како год се иначе та имена тумачила, док подударност са првим чланом у *Маџа-гужа* вероватно постоји, и на њу ћемо се још осврнути. Пре тога ваља рећи да глас *у* од *ɔ* у српско-хрватском није ограничен на домаће речи, наслеђене из прасловенске и још дубље, балтословенске и праиндоевропске старине, које су Словени донели из своје прапостојбине (уп. нпр. прасл. **rɔg-* у стсл. *ржгаџи* *с*а према с.-х. *ругаџи* *се*, где се словенски задњи назал изводи из старијег, балтословенског дифтоншког споја *an* очуваног у литавском *iš-rangúoti* ‘исмевати’), него је настајао од стране таутосилабичне групе *an* и у раним позајмљеницама из страних језика током првих векова живота наших предака на тлу Балкана, на пример лат. *sanctus* > познлатинско *santu-* дало је преко **sɔt-* с.-х. *суџ-* у низу хагионима и топонима, као *Суџоморе* < *Sancta Maria*. Тако је, теоретски, од алб. *Matarango* могло настати *Маџаруга* у доба пре замене назала у српско-хрватском, која се приближно датира X веком. Но смер позајмице могао је бити и обратан, јер се у најранијим албанским славизмима *ɔ* рефлектовало као *an*, што је у савременом албанском дало *ән*, нпр. алб. топоним *Llangë, Llëngë* < слов. **lɔgъ* ‘луг’ (Ylli 200: 139–140), па би и *Matarango*, савр. алб. *Matrëng* могло рефлектовати словенско **Matarɔg-* позајмљено из говора у којем се назал још чувао. У тој дилеми, да ли је српско име из албанског или албанско из српског пресудно је из којег се од та два језика оно тумачи. Док у албанском *Matrëng* не значи ништа, у српско-хрватском *маџаруга* је чврсто укорењено у апелативној лексци.

⁶³ Петровићева упућује на *Исџорија Црне Горе* 2/2, Титоград 1970, 362.

⁶⁴ Забележено 1335. као родовско име Милтена и Милосава из катуна Велислава Бурмаза. Године 1368. помиње се *Vladil Bunissich Moroblacus de Slocrucha*; у том облику препознаје се некадашњи топоним *Злокрус* у Ријечи Дубровачкој; Ђурђица Петровић га просуђује као плод секундарне славизације првобитног *Sloruch*, где препознаје исто име као и у првом помену имена *Маџаруг* из 1318. *Mataruch* (1977: 103), што из управо наведеног разлога не долази у обзир. Пре ће бити да тај запис треба читати *Маџарук* (са беззвучењем завршног *-z* у *-к*, а да је *Sloruch* погрешно записано уместо *Slocruch* = *Злокрук*. Владил Бунишић, означен као Моровлах, носи патронимик са словенским суфиксом *-иша* изведен од румунског личног имена *Bun* (или хибридног румунско-словенског *Бунислав*), али са друге стране се *Злокрус* 1335. убрајају у Бурмазе, чије ће име бити албанског порекла *bur* ‘човек’ + *tadh* ‘велики’, а као антонима паралела родовском надимку *Злокрус* може се навести *Букумири* од алб. *bukë* ‘хлеб’ и *mirë* ‘добар’ (Skok 1: 707а).

Апелатив

Једино апелативно значење које за *маџаруга* бележи РЈА је горепоменуто 'староседелац' из Ријечке нахије, али РСА 12: 180 њега ставља под одредницу *матаруга*², док за *матаруга*¹ даје значења 'дашчица, лопатица на воденичном колу, лапацка' и 'хоризонтална полуга, причвршћена за вретено долапа, помоћу које коњ окреће долап'. Друго је значење из Тупизнице, а прво из чланка Радовић 1934: 64, где је реч о воденицама „моравкама“, на основу грађе прикупљене у Лапову:

Водено коло је састављено из четири паралелно поређана круга матаруга на размаку од два метра. у сваком кругу поређано је по 14 матаруга, које су дебеле 10-15 см. За матаруге су са спољне стране учвршћене даске дуге 6 м, ширине 1 м а дебљине 5 см. Ове се даске зову *илайна* и за матаруге су везане качкетима — дашчицама дугим 1 м, широким 5 см и дебелим 8 см.

У овом значењу реч је посведочена и у другим варијантама. Најраније је бележи Вук у другом издању свог речника (1852: 517):

мотòруга, f. (у Сријему) на колу воденичноме оне мотке за које су прибијене лапацке.

Из исте области РСА 12: 207 има варијанту *маџурага* са примером: „Пречаге код воденог кола зову се „матураге“. Извор је Шкарић 1939: 46.

Има и варијанта *маџòруга* као синоним за *крижница* 'део на млинским, воденичким, ваљаричким и сличним колима и вретенима (за који се учвршћују кошеви, пера, полуге и сл.)'.⁶⁵

Иста реч постоји у словеначком језику. Овде преносимо, у нашем преводу, све потврде из Плетершникове словеначко-немачког речника (Pleteršnik I 605):

motoróga 'палац, спица на млинском колу', обично у мн. *motoroge* 'крст, крстасто распоређене четири спице на млинском колу', 'обртни крст на пролазу кроз ограду, да би се стока задржала' (околина Марибора), **motoroga** 'спица на мотовилу, витлу' (из речника Цигалета и Јанежича),⁶⁶ мн. *motoroge* 'крстасто распоређене спице на мотовилу, мотовило' (источна Штајерска), као гимнастички термин 'кружити с испруженом руком' (нем. die Mühle), 'ручно мотовило, штап са друга два попречна штапа на оба краја, постављена унакрсно један према другом' (Лашче у Долењском, Фран Левстик), 'ручка за окретање лончарског кола' (Цигале), 'полуга у звону о којој виси уже' (Цигале, Левстик); 'незграпна особа' (Лашче, Левстик); **motorógast** 'крстасто

⁶⁵ РЈА 6: 533–534 има је из Jelica Belović Bernardzikowska, *Građa za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada*, Sarajevo 1898–1906, 107, а РСА 12: 202 из Ferdo Hefeje, *Naši domaći obrti*, Sisak 1896, I 158; уп. 10: 555 s.v. *крижница*.

⁶⁶ М. Cigale, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* 1860; А. Janežič, *Deutsch-slovenisches Taschenwörterbuch*, 2. izd. 1867.

постављен, налик на паоке у млинском колу'; *tölpelhaft* 'незграпан'; **mataroga** = *motoroga*, **motoròg** *-roga* = *motoroga*; 'глупак, клипан' (Цигале), **motoróžica** деминутив од *motoroga*; 'спица у колском точку' (више Марибора).

Томо Маретић је у RJA 7/1911: 26–27 увидео везу између Вукове одреднице *моѿоруѿа* и словеначке речи *motoroga* 'мотовило, палац у млинскога кола', али је пропустио да тај облик повеже са *моѿаруѿа*, већ износи следећу етимолошку претпоставку:

Postaће tamno; u slov. jez. ima riječ *motoroga*, koja znači isto što i *motovilo*, zatijem palac u mlinskoga kola i druge neke račvaste predmete; poradi toga se može misliti, da je drugi dio ove svakako složene riječi u svezi s imenicom *rog* (*rogovi* na pr. u govečeta imaju račvast oblik); ali šta je prvi dio?

Скок је исправио Маретићев очигледан пропуст тако што је у своју горе цитирану одредницу укључио с.-х. „воденички термин“ и његову словеначку паралелу, стављајући их, свакако оправдано, скупа са сазвучним називима за батину, тојагу и са именом *Моѿаруѿе*, но не видећи проблема у томе што се наводни с.-х. и слн. рефлекси латинског етимона који је он претпоставио: *matāris* (*mattaris*) 'копље за бацање' одвајају од њега и његових романских рефлекса не само формално, суфиксом *-уѿа*, *-оѿа*, *-аѿа*, за који и сам узима да је домаћи, словенски, него и својим техничким значењима дела мотовила или воденичног кола, која су потпуно страна романским језицима, а ни једно ни друго није типично за културне позајмљенице.

До кључне спознаје, да је посреди стара словенска реч, дошла је В. А. Меркулова, један од коаутора двадесете свеске московског прасловенског речника, објављене 1994. Она тамо за прасловенски реконструише одреднице **motorъ*, на основу источнословенских потврда (рус. дијал. *мо́тор* 'колац, штап', *мо́тор* 'обрамица (за ношење воде)', 'мотка на коју ловци вешају котао над ватром'; 'окретан, жустар човек', блр. *мо́тор* 'узица, омча, штап') и **motoruga*, на основу српско-хрватске и словеначке речи у њеним разним значењима и облицима.⁶⁷ Реконструкту **motorъ* налази тачну паралелу у лит. *matāras* 'вретено, мотовило' поред *matarūoti* 'мотати', а **motoruga* тумачи као изведеницу одатле и у крајњој линији смешта обе речи у балтословенско лексичко гнездо глагола лит. *matóti*, прасл. **motati*.⁶⁸ То значи да је примена на *моѿовило* у словеначком старија од шире посведоченог значења дела воденичног кола. Такав закључак чини се оправдан и са културноисторијске тачке гледишта. Млин на воду је технолошко достигнуће које се по Европи ширило од почетка хришћанске ере посредством Римског царства и није било досегло Словене у њиховој старој постојбини, већ су се са њим поједини

⁶⁷ Овде ваља приметити да реч није обрађена а ни поменута у етимолошким речницима словеначког језика (Bezljaj, Snoj; уп. Метка и Furlan 2013).

⁶⁸ ЭССЯ 20: 51–52; уп. СРНГ 18: 301.

словенски огранци упознавали на подручјима свога доцнијег расељења, а за мотовило су Прасловени знали док су још живели иза Карпата, о чему сведочи заједнички термин **motovidlo*. Прасловенско мотовило било је свакако ручно, налик на горе описане словеначке *motoroge* из Лашча, нем. *Handhaspel*, а не обртно, нем. *Drehhaspel*, јер ово друго је техничка иновација која се јавља сразмерно позно. Тек преко обртног мотовила назив се могао пренети на сличну конструкцију воденичног кола. Изворно се он односио на пречку ручног мотовила на коју се намотава пређа, а пошто њих има две наспрамне и трећа која их спаја и коју мотач држи у руци, употребљавао се у множини да означи целу нараву.

Етимологија Меркулове је у основи убедљива, мада појединости остају спорне. Она у наслову одреднице реконструише **motoruga* претпостављајући суфикс **-uga* који би алтернирао са **-yga* у рус. дијал. *моторѳга* ‘упоран човек’; ‘расипник, лажов’, *матарѳга* ‘исто’, иако је свесна да однос с.-х. *-yga* : слн. *-oga* указује на прасл. **-oga*, па у коментару каже: „возможно, образование с суф. *-uga* или **-oga*“ (ЭССЯ 20: 51). Оно што не узима у обзир је одраз назала не само у албанском презимену *Matarang-* > *Matrëng*, које се очито своди на ову словенску реч, него и у румунском славизму *mătări'ngă*, некад ‘калем са концем, клупко’; (у Олтенији) ‘мочуга’, данас (савременом графичком *mătărîngă*) само као опсцена метафора ‘мушки уд’.⁶⁹ Као и алб. *Matarang-* > *Matrëng*. и рум. *mătări'ngă* је регуларан одраз праоблика **motoroga* одакле су с.-х. *моѳоруга* и слн. *motoroga*.⁷⁰ За изворност *o* у прва два слога поред слн. *motoroga* сведочи и то што је облик *моѳоруга*, који бележи Вук, као презиме посведочен већ у XIV веку у Котору. У албанским и румунским раним славизмима *a* је регуларна супституција за словенско *o*.⁷¹ Од варијаната *моѳоруга*, слн. *matoroga* може бити стара (в. ниже), док су остале плод дисимилација, асимилација, метатеза и изобличења до којих је могло доћи у страним устима, али не нужно; довољно је подсетити да је

⁶⁹ Постоји код Румуна и презиме *Matarîngă*, посведочено и на тлу Србије (Миладиновић 1928: 119 д. бележи у селу Кочетину код Пожаревца род *Маѳарингићи* и микротопониме *Маѳорингин кладенац*, *Маѳарингарска Маѳа*).

⁷⁰ За *o* > рум. *în* уп. *crîng* < *krogъ* ‘круг’. Из румунског је, пре него ли непосредно из словенског, мађ. *matring* ‘повесмо; свежањ сламе’, уп. EWU 2: 947, где се реч просуђује као позајмљеница спорног порекла, а међу могућим паралелама наводи се и словеначко *motoroga*, за које се међутим прихвата Скоково извођење од *mat(t)aris*, док Tiktin 2: 629 пореди *mătări'ngă* са српским *моѳоруга*, али за крајњи етимон (анахроно!) узима турцизам *matara*. Повратна позајмљеница из мађарског је заст. *моѳринга* ‘смотуљак, клупко’ (Адам Драгосављевић, Ђорђе Магарашевић, по PCA 13: 100), уп. Hadrovics 1985: 368 д., где исправно претпоставља словенско порекло мађ. речи у вези са слн. *motoroga*, али не помиње, с обзиром на вокализам другог слога вероватну, могућност румунског посредства.

⁷¹ У млађим позајмљеницама је *o*, нпр. алб. *motovilë* < *моѳовило*, Ylli 1997: 169. У *Matarang-*, *mătări'ngă* на рано доба позајмице, вероватно пре 1000. године, указује и чување назала.

на истом терену одакле Вук има *моџоруга*, у Срему, Шкарић непуних сто година доцније забележио *маџурага*.

Поћи ваља, дакле, од прасловенског **motoroga*. Тумачењу као изведенице (уосталом, ретким) суфиксом *-oga* смета словеначки маскулиnum *motoròg* (не постоји суфикс **-ogъ*), а још више творбена паралела прасл. **moto-vidlo*, што је сложеница од **motъ* ‘намотај, клупко’ и назива за оруђе **vi-dlo* од **viti*, *vьjъ* ‘вити’. Стога претпостављамо сложеницу са истим првим чланом и значењем **moto-roga* / *-rogъ* ‘навијало за клубад’, где би други члан био поствербал од основе која је у литавском *rangýti*, *rangúoti* ‘у-, из-, са-вијати, смотавати’, *raňgas* ‘увојак, клупко; колут, прстен’, што е *o*-превој од пие. **ureng^h*- ‘вити, мотати’.⁷²

Лик *маџоруга*, слн. *matoroga* може се поредити са **matovidlo* као варијантом од **motovidlo* која се у ЭССЯ 18: 7 реконструираше, додуше са знаком питања,⁷³ уз коментар: „Появление *a* на месте *o* в **matovidlo* может отражать древнее чередование *a/o* в гл. **matati* / **motati*.“ Ако је реч о сложеници, *a* се пре да објаснити тзв. *vřddhi*-дужењем почетног слога у сложеницама као још праиндоевропским начином секундарне деривације, за које има и словенских примера (Loma 2003: 272–274).

Које год тумачење да прихватимо, као изведенице или као сложенице, речи **motoroga* као називу за ручно мотовило од почетка би било иманентно значење штапа, палице, али не свакога, већ оног који служи за намотавање пређе. Она се доцније могла употребљавати да означи штап, мотку уопште,⁷⁴ спонтаним ширењем значења или укрштањем са турцизмом *маџрак* ‘тољага, штапина’, одатле опсценом метафоризацијом и ‘мушки уд’; уп. семантички распон рум. *mățări’ngă* ‘клубко; тојага; мушки уд’. Поставља се питање да ли име *Маџаруге* треба изводити из тога проширеног значења, било у описном смислу: ‘они који носе тојаге’⁷⁵ или можда пре као опсцену метафору, с обзиром на његов пејоративни призивок. Треба, ипак, ићи другим путем, с обзиром на словеначко значење *motoroga*, *motoròg* ‘незграпна особа, глупак’, *motorògast* ‘глупав’ и на паралелну метафорику код **motovidlo* која је општесловенска: с.-х. чак. *моџовило* ‘непостојан, превртљив човек’, слч. *motovidlo* ‘незграпан, невешт човек’, чеш. *motovidlo* ‘исто; сметало’; рус. *моџовило* ‘човек неспретан, непостојан, без сопственог мишљења, дволичан,

⁷² Даље је сродно са лит. *reñgti* ‘припремати’, повратно *reñgtis* ‘кривити се’; исти корен је у *оружје*. Више на другом месту (в. горе нап. 1).

⁷³ Реконструкт се заснива на с.-х. дијал. *маџовило* = *моџовило* [РСА 12: 202 ← Хефеле ‘крижница’; такође *Маџоруга* презиме, Шем. Бос. 1886, 79], *маџовилац* = *моџовилац* ‘*Valerianella locusta*’, буг. *маџовело* ‘мотовило’. У РСА је Тадићева потврда из Јадра и из збирке Лазе Хорвата (Барања, Срем, Лика, без ближег одређења).

⁷⁴ В. горе нап. 55.

⁷⁵ Уп. горе Шуфлајеву интерпретацију, засновану на Скоковој етимологији.

лукав, жустар', још од XIV в. струс. лично име (надимак) *Моїовило* (ЭССЯ 20: 55–49). За семантичку мотивацију 'неспретан' уп. у савременом српском језику *смоїан(ко)*, за 'лукав' *їрейреден*, *їрейредењак*, где се огледа метафорични потенцијал глагола *моїаїи* и *їресїи*.

Има још једна прасловенска сложеница са **moto-* у првом делу, по структури аналогна а значењем блиска поменутих двома: **moto(v)qzъ* < **moto-qzъ*, где је други члан псл. **qzъ* од корена који је у **qže* 'уже', **vęzati* 'везати' (ЭССЯ 20: 61–63); реч је посведочена у готово свим словенским језицима у општим значењима 'конопац, врпца и сл.', али и као технички термин из области предења: 'узица којом се обмотавају нити пређе', а понегде се употребљава и у значењу 'мотовило' (пољ. *motowqz*, рус. дијал. *муїоўз*). И код ове речи је у разним језицима присутна иста метафорична употреба као код **motovidlo* и **motoroga*: слч. дијал. *motúz* 'незграпан човек', чеш. *moto(v)ouz* 'исто', дијал. *motus* псовка, пољ. дијал. *motuz* 'сељак, неотесан човек; ветропир, у ономастици рус. *Моїусовъ* 1554, *Муїовузов* 1627, блр. *Мїїузоу*, *Мїїузу*, у XVIII в. *Моїузу*. У српско-хрватском је посведочен облик *моїузу* 'конопац, уже' код Задранина Јурја Бараковића (почетак XVII в.) и старих лексикографа (Микаља, дела Бела, Белостенец), од савремених говора *мїузу* 'исто' у Пољицима и *мїузу* / *мїуус* 'крупко' на Брачу, као и изведеница *моїузица* 'узица' такође код Бараковића и у Ријечкој нахији, где се употребљава и као погрда „човјеку неваљалу, који није ни за што“ (RJA 7: 28; PCA 13: 101); постоји и варијанта *мїузу* 'узица којом се лови риба' у околини Карловца, *мїузица* 'узица којом је привезан шибак (цијеп) за стојало (стојак) у Црној Гори.⁷⁶ Са кајкавског терена овамо спада *моївузу* 'некакав накит на платну' у Крижевцима (RJA 7: 28), уп. слн. *motvoz* поред *motoz*, са призренско-тимочког глагол *моїузаїи* са примером: Куде мотузаш тој дете? у Врању, тамо и *моїузаїи се* 'мотати се, лутати'.⁷⁷

Матагужи

Овде нам се ваља осврнути и на *Маїагуже*, јер не само да спадају међу „старе народе“ у предањима динарских крајева, него се њихово име користи и као аргумент у корист албанског порекла имена *Маїаруге*, са којим дели иста прва два слога (в. горе стр. ??). Предање о Матагужима из Куча преноси Ердѣлановић, износећи и нагађања о етимологији њиховог имена (1907: 162–163):

⁷⁶ Вук 1852: 489; уп. 975 s.v. *сїојак* 'мотка за коју је матузицом привезан цијеп, те се њиме жито млати' са прецизнијим лоцирањем у Црмницу.

⁷⁷ PCA 13: 101, где ни реконструисани инфинитив ни акценат не одговарају језичкој реалности. Златановић 1998: 234 има *моїузам се* у наслову одреднице и пример Татко ми се мотузá по чárшију.

О *Матѿагуѿѿима* (Матагушцима) већ се не може ни односно порекла ни односно њихова седишта рећи толико колико о Букумирима. Њихово име могло би бити такође илирског порекла, вероватно какав надимак, састављен од речи, које би биле сродне са данашњим арбанашким *mate* 'Mass' или *mates* 'Mass, Elle; Feldmesser' (а може бити да је та прва половина имена неко особно име) и *gušë* 'Hals; Läppchen des Nahns' *gutš* 'Sau' (Meyer, Etym. Wört.).⁷⁸ Видели смо по Јиречеку, да су негдашњи становници зетског села Матагуѿа били Арбанаси, те је и према томе врло вероватно, да је име Матагуѿи такође илирског порекла. — О старом седишту матагушком може се нешто рећи само на основу народног предања. Свуд се по Кучима сасвим одлучно тврди, да су Матагуѿи били „стари народ“, који је баш седео у данашњој кучкој земљи. А у *Јужној ѿодгорини Жиѿова* има највише предмета, које предање везује непосредно за њих. То је пре свега *Паѿа од Никућа* са многим киљанима, који сведоче о погибији матагушкој, даље *Градина* више Д. Кржање, на којој је, како веле, седео војвода матагушки, па у Д. Кржањи матагушки убао *Двијекалац* и онда предања у тамошњим, као и по свима другим кучким селима о „сухограду“, који је Матагуѿе сасвим раселио из Куча. Да ли пак поменуто село *Матѿагуѿѿи*, које је у зетској равници само на два-три часа хода јужно од Куча, стоји у ма каквој вези с негдашњим Матагуѿима кучким, то ми није знао нико рећи.

Ердељановић овде реферише на место у Јиречековој монографији о Романима у далматинским градовима где је реч о арбанашком елементу на тлу старе Зете:

Ein Übergangsprozess aus dem Albanesischen ins Slavische ist jetzt bei den *Kučī* zu beobachten. Durchgemacht haben ihn die Mataguži bei Podgorica, jetzt Serben (Матагуѿѿ in der Urk. von Dečani und Vranjina, Matagusi, -sii, -xi in ragus. und venet. Urk.).

Јиречек мисли на данашње село *Матѿагуѿѿи* између Подгорице и Скадарског језера, у његово доба и данас настањено живљем српског језика, узимајући да су они испрва били Арбанаси, доцније посрбљени. Поред помена у средњовековним дубровачким и млетачким изворима где се име пише *Matagusi*, *Matagusii*, *Mataguxi*⁷⁹ он упућује и на оне у старим српским повељама.

Лично име *Матѿагоуѿѿ* бележе дечанске хрисовуље у арбанашком катуњу:⁸⁰

И да кралев'ство ми катонѿ ар'банасѿ. лѿшѿ тоуѿ и з дѿтию. браниславѿ кюр'ко и з братиоѿмѿ и з' дѿтию. свиноглавѿ и з' дѿтию. гонѿ боушатѿ и гонѿ и

⁷⁸ У модерној транскрипцији и преводу: *matë* 'мера', *matës* 'мера, лакат; земљомер', *gushë* 'врат; висуљак под петловим кљуном', *guç* 'прасица' (А.Л.).

⁷⁹ За варијанту *Matagulsi* у Скадарском земљишнику в. ниже.

⁸⁰ Текст је дат по издању друге дечанске хрисовуље (ДХ 127); он се понавља у трећој хрисовуљи објављеној у факсимилу (ДХ 247), уз одређене разлике, које су највеће при крају одсечка, који је у ДХ III оштећен. Те разлике за нас овде нису битне.

петрь. бись дось и гинь. грата и георгиць и боудань. петрь соума и з братиоѡмь. мата гоужь з' братиоѡмь. лазорь и приезда. кречь з дѣтию. гонома. д'мин'ко и лѣшь. д'митрь з' братиоѡмь. андрич'ко и з' братиоѡмь. петрь з' братиоѡмь. д'мин'ко з' дѣтию. речь и з' дѣтию. лѣшь и лазорь. прогонь мира. петрь коучь з братиоѡмь. пав'ль съ дѣтию. д'мин'ко з' дѣтию. никола. павьль и з' братиоѡмь. михаль и д'митрь. голоуб' и гонь з' братиоѡмь. гюр'гь и шокь и тѣш'мирь. и мар'ко соума и миз'ко и пелегринь писерагь и петрь. гоиславь и богославь.

Овај арбанашки катун на челу са Љешом Тузом помиње се у трећој дечанској хрисовуљи још једном под називом *Арбанаси Тоузиѡ* (ДХ [III] 272); налазио се негде на источном побережју Скадарског језера.⁸¹ Његовом именованом најближу паралелу налазимо у другом поседу манастира Дечана у Зети, селу Кушево (ДХ [III] 245–246), а оба оштро одударају од онога што налазимо у језгренем делу Дечанског властелинства, како у селима тако и у влашким катунима. Тамо апсолутно преовлађују словенска имена,⁸² којима се придодаје патронимик или описно одређење по блиском сроднику, док је овде удео словенских имена мали; највише је календарских, од којих нека имају албански језички лик (*Ђон*, *Ђин* 'Јован', *Љеш* 'Алексије'), уз нека чисто албанска имена као *Шок* (*shok* 'друг') или (надимак) *Мира* (*mirë* 'добар, леп'), а као допуна уз лично име обично се придодаје племенско и/ли географско одређење (*Туз*, *Бушаиѡ*, *Куч* итд. — и данас постоји село *Тузи* јужно од Подгорице, *Бушаиѡ* код Скадра, племенска област *Кучи*), које у неким случајевима долази у функцији самог личног имена. Такав је случај са *Маѡагуѡж*,⁸³ јер се у истом крају налази и горепоменуто село *Маѡагуѡжи*. Дакле, потврда у ДХ име *Маѡагуѡж* смешта у албанску језичку средину прве половине XIV века.⁸⁴

⁸¹ О томе сведоче родовска имена катунара, који се листом везују за околину Скадра, где их бележе нешто познији извори, Скадарски земљишник из 1416. и турски тефтер за Скадарски санѡак из 1485. (Пешикан 1983: 15; 21–24). Ту паралеле налазе сáмо име *Маѡагуѡж*, затим *Бисдос*, *Бушаиѡ*, *Граѡа*, *Ђонома*, *Куч*, *Мира*, *Писераѡ*, *Свиноглав* (превод с албанског), *Сума*, *Туз*, *Ђурко*.

⁸² По рачуници Митра Пешикана (1984: 83), удео словенских имена у дечанским хрисовуљама је преко 92%.

⁸³ У ДХ II писано раздвојено, као и *Бись дось* = *Боусадоса* (Крушево), 1416. *Butadossi*, 1485. *Bwtwdwsy*, од алб. *Vythëdos(ë)* 'свињогуз' (Пешикан 1983: 22). У ДХ III је *маѡагуѡжь*.

⁸⁴ Она такође сужава опције за његову језичку интерпретацију. Премда се 1416. у Скадарском земљишнику двапут бележи презиме *Matagulsi* (Пешикан l.c.), што би указивало да је у *Маѡагуѡж* глас *у* од вокалног *л*, старосрпска потврда из прве половине XIV века, када се промена *л* > *у* још није вршила, ту могућност искључује. Име је погрешно записано и у млетачком списку катуна Горње Зете из 1455, као *Maraguzi* (Пешикан 1983: 52).

У Зети се Матагужи помињу као властеоски род најпре у двама повељама Ивана Црнојевића. У првој од њих, из 1460, реч је о шесторици Матагужа који су поклонили земљу манастиру Врањини у замену за 3 гробна места у кругу манастира: *Додоше дарованије .г. гроба вануџарь монастира Маџагужем оу виек*; њихова имена су Никола ђефалија, Лев Грубачевић, Ђурђ Буза, Петар, Павле и Андреја (Шекуларец 1987: 114). Тај мали именовани узорак пружа сличну слику као онај преко сто година старији из арбанашког катуна: преовладавање календарских имена уз присуство како албанских, тако и словенских елемената.⁸⁵ У другој повељи племенско име се јавља у номинативу множине *Маџагужје*,⁸⁶ за тај облик в. ниже. У десетој деценији XV века у трима повељама Ђурђа Црнојевића помиње се *џрисџавь Драгашиь Гургевиць* (тако 1492) или *Ђуровиць* (1493, 1494) *џиџ Маџагужъ* (Шекуларец 1987: 223, 227, 230). Он већ носи словенско име и можемо претпоставити да је у то доба посрбљавање Матагужа већ било поодмакло.

Све у свему, у случају Матагужа, за разлику од Матаруга, има основа да се говори о њиховом вероватном арбанашком пореклу и потоњој славизацији. Шта је, међутим, са њиховим именом? Албанска етимологија коју нуди Елезовић нема много смисла; у најмању руку спој албанских речи које он наводи не даје смислену целину, да не говоримо о томе да она није посведочена у албанском. Ако пак останемо при томе да је ово име у некој вези са *Маџаруге*, што је само по себи вероватно, и оно мора бити словенско. И одиста, у стању смо да га протумачимо из словенских језичких средстава, полазећи од горепоменуте сложенице **moto-* / **mato-qzъ*. Наиме, поред **qzъ* за прасловенски се реконструише и варијанта са почетним **g-* **gqžъ*, *-i*, у значењима сплета (од пружа, грања), обично прстенастог, за повезивање, намотаја нити и слично.⁸⁷ Стога се не чини пресмело претпоставити да је поред сложенице **moto-* / **mato-qzъ* постојала варијанта **moto-* / **mato-qžъ* која се онда, са за српски регуларним развојем задњег назала у у, одразила у *Маџагужи* или *Маџагужје*.⁸⁸ Семантичка мотивација назвања била би

⁸⁵ Уп. за Буза алб. *buzë* 'усна', за патронимик *Грубачевић* име *Грубач*, познато и из нахије Матаруге; лично име његовог носиоца *Лев* није сасвим јасно, можда словенско 'лав', али уп. *Лвѣ* као лично име Влаха жичкога властелинства (РКС).

⁸⁶ *Такожде и Цецъ что беху отузели властели Матагужие то повратисмо и исправисмо дому светаго Николе* повеља Ивана Црнојевића из 1469. о границама поседа манастира Врањине (Шекуларец 1987: 111).

⁸⁷ У јужнословенским језицима уп. слн. *gōž*, *-i*, буг. *гъж*; у српско-хрватском одразила се, са овим фонетизмом, само стара *и*-основа **gqži*, *-ъve* > *гужва*. Уп. ЭССЯ 7: 93–95; SP 8: 176–178. „Протетско“ **g-* испред **q* јавља се још у неким речима, уп. с.-х. *гъж* поред чак. *вѣж* < прасл. **qžъ* 'неотровна змија', *гѣс(ј)еница* поред *усјеница* од **qšēn-ica*.

⁸⁸ Како је **gqžъ* стара *и*-основа, могуће је да стсрп. множина *маџагужие*, посведочена 1465, није, како би се у првом тренутку помислило, секундарна, према типу *људје* (за појаву уп. Лома 2013: 257), него изворна. Средње *-а-* би се, као и у *маџаруга* поред *маџоруга*,

иста као у *Майаруге*. Подсетимо да се на истом подручју, у Ријечкој нахији, термин *моџузица* (*маџузица*) употребљава да се означи безвредан човек. Сличну мотивацију свакако има надимак **Майџуз* од којег су у Босни презиме *Майџузовић* и топоним патронимског порекла *Майџузић* (RJA 6: 585). **Майџуз* је иста реч као *моџоуз* / *маџоуз*, само у стегнутој варијанти, каква се среће и код северних Словена (в. горе). У Цуцима „стари народ“ зову *Майџузоли*, што ће бити варијанта од термина *маџузица* са заменом словенског деминутивног суфикса *-ица* италијанским *-оло*.⁸⁹ Овамо по свој прилици спада и топоним *Майџавази*, српско село на Уни између Крупе и Новог.⁹⁰

У примени на етничке скупине *Майџагужи*, као ни *Майаруге*, није, бар не изворно, било самоназвање, него подсмешљиво име којим су их други, Срби, означавали као различите од себе. Само име ништа не говори о језику и народности тако називаног живља; могли су то бити инојезични и иноверни елементи, али и старији слојеви православног словенског становништва.

Литература

- Барјактаревић 1998:** Мирко Барјактаревић, Откуда име селу *Майаруге* (код Пријепоља) и око њега, *Ономастолошки њршлози XIV*, 1–7.
- Влаховић 1970:** Петар Влаховић, Кричи и зачеци њиховог етничког раслојавања, *Гласник Етнографског музеја* 33, Београд 1970, 93–108.
- Вукановић 1974:** Татомир Вукановић, Етногенеза јужних Словена, *Врањски гласник X ДХ* = Павле Ивић / Милица Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976.
- Ердељановић 1911:** Јован Ердељановић, Постанак племена Пипера, СЕЗ XVII, 241–529.
- Ердељановић 1926:** Јован Ердељановић, *Сџара Црна Гора. Еџничка џрошлосџи и формирање црногорских џлемена*, СЕЗ XXXIX, Београд.
- Ердељановић 1934:** Јован Ердељановић, Старина и значај племенских предања у Срба, *Летџоџис Маџиџе срџске*, год. CVIII, књ. 340, Мај–јуни 1934, св. 1, 1–13.
- Златановић 1998:** Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање.
- ЗН:** *Сџари срџски заџиси и наџиџиси I–VI*, изд. Љ. Стојановић, Београд / Сремски Карловци 1902–1926.

објашњавао вокалском асимилацијом. И топоним *Тузи* показује у ДХ исти морфолошки лик *Тузје*. И то је очито назив за становнике, засад, колико знамо, без етимологије. Са крајњом уздржаносћу указујемо на могућност да се и он протумачи као варијанта од **motoqъzъ*, од варијанте са редукованим вокалом у првом слогу **mbtoqъzъ* на какву указује чеш. *tovuz, tuvuz* ‘узица’ као варијанта од *motouz, motuz* (ЭССЯ 20: 61); по испадању слабог полугласа, почетна група **mt-* упростила се у **t-*: **Мџтоqъzъје* > **Мџоузје* > *Тузје*?

⁸⁹ Погрешно Т. Маретић у RJA l.c., где изводи *Майџуз(ов)ић* од *Майџеј*, Ердељановић 1926: 706, који за *Майџузоли* полази од итал. *Matusalemme* ‘Метузалем’, што прихвата као највероватније Palavestra 1966: 34.

⁹⁰ Од **Майџовузи* или **Мойџовузи*, са гласовним развојем који се у недостатку ранијих помена може различито тумачити. Скарџић, који ово име ставља заједно са *Майаруге* и *Майџагужи*, помиње да у сливу Сане има хидроним *Майџаваз* (1918: 252); то је име потока који се са десне стране улива у речицу Гомионицу код истоименог манастира.

- Ивић 1985:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика — увод и шиокавско наречје*, Нови Сад.
- Јиречек 1952:** Константин Јиречек, *Историја Срба*, прва књига до 1537. године, Културна историја, Друго исправљено и допуњено издање, превео Јован Радоњић, Научна књига, Београд
- Јиречек** *Зборник Константина Јиречека*
- Ковијанић 1974:** Р. Ковијанић, Помени црногорских племена у которским споменицима (XIV–XVI вијек), II, Титоград 1974.
- Кулишић 1939:** Шпиро Кулишић, Матаруге, код Приједора, *Развиџак* VI/12, Бања Лука.
- Лома 2014:** А. Лома, Прасл. *rog- ‘видети, гледати’?, у: М. Jakubowicz / В. Raszewska-Žurek (red.), *Studia Borysiana. Etymologica diachronica Slavica*. W 75. rocznicę urodzin Profesora Wiesława Borysia, Warszawa, 73–85.
- Лома 2019:** А. Лома, Ковиле, кобиле, Арханђео Михаило и Свети Никола, *Глас САНУ*, Одељење језика и књижевности 31, 37–68.
- Лубурић 1925:** Андрија Лубурић, Прилог за испитивање Матаруга, *Гласник Географског друштва* 11, Београд, 134–139.⁹¹
- Лубурић 1930:** А. Лубурић, *Дробњаџи – њеме у Херцеговини*, Београд.
- Медић 1930:** Мојо Медић, Матаруга, Маџура и Марган, три презимена, *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини* 42, 227–228
- Миладиновић 1928:** М. Ј. Миладиновић, Пожаревачка Морава, СЕЗ 43, Насеља 29, Београд.
- Михаљчић 1975:** Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд.
- Новаковић 1875:** Стојан Новаковић, Српски поменици од XV–XVIII века, ГСУД XLII
- Павловић 1948:** Радослав Павловић, Подибар и Гокчаница, *Српски етнографски зборник* LVI, *Насеља и њорекло сџановништва* књ. 30, Београд, 217–443.
- Пејатовић 1902:** Петар Мркоњић (Атанасије Пејатовић), Средње Полимље и Потарје у Новопазарском санџаку, СЕЗ IV, Насеља српских земаља 1, 225–356).
- Петровић 1977:** Ђурђица Петровић, Матаруге у касном средњем веку, *Гласник џејишњских музеја* X, 95–129.
- Пешикан 1983:** Митар Пешикан, Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба (други део), *Ономајолошки џрилози* IV 1–135.
- Пешикан 1984:** Митар Пешикан, Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба (трећи део), *Ономајолошки џрилози* V 1–135.
- Пешикан/Бојанић 1992:** Митар Пешикан / Душанка Бојанић, Попис заорјенског племена Риђана с краја XV века, *Зборник за оријенталне студије* 1, 57–84.
- Радовић 1934:** Босилка Радовић, Моравке — воденице на Великој Морави, *Гласник Етнографског музеја у Београду* IX 64–69.
- Ровинскиј 1897:** П. Ровинскиј, *Черногорја в ея прошломъ и настоящемъ*, томъ II. часть 1, Санктбегербургъ.
- РП:** *Поменик манастира Раче*, приредио Томислав Јовановић, Бајина Башта 2005.
- РСА:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд 1959–.
- СЕЗ:** *Српски етнографски зборник САНУ*.
- Скарић 1918:** В. Скарић, Пријекло православног народа у сјеверозападној Босни, *Гласник Земаљског музеја* XXX 219–265.
- Тијанић-Вујовић 2018:** Мара Тијанић-Вујовић, *Тојонимија Жџџе џивске* (Библиотека Ономајолошких прилога 4), Београд.
- Томић 1949а:** Светозар Томић, *Бањани*, СЕЗ LIX, Насеља 31, 277–378.
- Томић 1949б:** Светозар Томић, Пива и Пивљани, СЕЗ LIX, Насеља 31, 381–530.

⁹¹ http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/glasnik_srpskog_geografskog_drustva/1925/b011#page/83/mode/1up

- Ђоровић 1933:** В. Ђоровић, *Хисторија Југославије*, Београд
- Ђоровић 1940:** В. Ђоровић, *Хисторија Босне*, Београд.
- Филиповић 1928:** Миленко С. Филиповић, Височка нахија, СЕЗ XLIII, Насеља 25, Београд
- Филиповић 1965:** М. С. Филиповић, Неколико напомена о проучавању предања о старом становништву, *Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине* 16: 231–241
- Цвијић 1966:** Јован Цвијић, *Балканско пољоустрво и јужнословенске земље*, Београд.
- Шкарић 1939:** Милош Ђ. Шкарић, Живот и обичаји „планинаца“ под Фрушком Гором, СЕЗБ LIV.
- Шкриванић 1954:** Гавро Шкриванић, Жичко епархиско властелинство, *Историјски часопис* 4: 147–172.
- Шобајић 1923:** Петар Шобајић, Бјелопавлићи и Пјешивци – племена у црногорским брдима, СЕЗ XXVII, Насеља 15.
- Шобајић 1928:** П(етар) Ш(обајић), одредница *Матаруге* у: Станоје Станојевић (изд.), *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* II, Загреб, 702.
- Шобајић 1949:** П. Шобајић, Ко су Матаруге?, *Гласник САНУ* књ. I, св. 3, 570–572.
- Шобајић 1952:** П. Шобајић, Поводом двају најновијих прилога проучавању племена, *Гласник Етнографског института САНУ* I/1–2.
- Шобајић 1964:** П. Шобајић, Корјенићи, *Гласник Етнографског музеја на Цетињу* IV 103–171.
- Шћепановић 1979:** Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Пошарје*, Београд.
- ЭССЯ:** *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974–.

*

- AA1b:** Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia, collegerunt et digesserunt Dr Ludovicus de Thallóczy, Dr Constantinus Jireček et Dr Emilianus de Sufflay, volumen I (annos 344–1343 tabulamque geographicam continens), Vindobonae MCMXIII, Typis Adolphi Holzhausen
- Алић 1985:** Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo.
- EWU:** *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* I–II, Hrg. L. Benkő, Budapest 1993–1994.
- Hadrovics 1985:** László Hadrovics, *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest.
- Furlan 2013:** M. Furlan, *Novi etimološki slovar slovenskega jezika — Pokusni zvezek*, Ljubljana.
- Jireček 1897:** Constantin Jireček, Das christliche Element in der topographischen Nomenklatur der Balkanländer, *Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien*, Phil.-Hist. Classe Bd. CXXXVI 2, 1–98.
- Jireček 1902:** C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* I (Denkschriften der K. Akademie der Wissenschaften XLVIII 3), Wien 1902.
- Jireček** Handelstrassen
- Kulišić 1967:** Špiro Kulišić, Neki etnički problemi o starom stanovništvu dinarske oblasti, *Godišnjak* V, Centar za balkanološka ispitivanja 3, Sarajevo.
- Langer 1889:** J. Langer, *Serbien unter der kaiserlichen Regierung* (Mittheilungen des k.k. Kriegsarchivs, n.F. III), Wien.
- Loma 1987:** Aleksandar Loma, *Problemi izučavanja supstrata u toponimiji Srbije*, doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1987.
- Loma 2003:** Aleksandar Loma, Zur frühslavischen Nominalkomposition und ihren indogermanischen Grundlagen, *Studia etymologica Brunensia* 2, Praha 267–277.
- Lovretić, J.,** Zbornik za narod, život i običaje južnih Slavena II
- Palavestra 1966:** V. Palavestra, Narodna predanja o starom stanovništvu, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu – Etimologija*, n.s. XX/XXI 5–86.

- Pašić 2005:** Ibrahim Pašić, *Mataruga*, starinački bošnjački rod predslavenskog porijekla, *Znakovi vremena*, vol. 8, dvobroj 26/27, zima-proljeće 2005, Sarajevo, 163–174.
- Pleteršnik:** Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljana, I A–O 1894, II P–Ž 1895.
- Popović 1960:** Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden.
- REW:** W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*
- RJA:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika JAZU I–XXIII*, Zagreb 1880–1976.
- Skok 1917:** P. Skok, Neue Beiträge zur Kunde des romanischen Elements in der serbokroatischen Sprache, *Zeitschrift für romanische Philologie* XXXVIII, 544–553.
- Skok 1921:** P. Skok, Prilozi k ispitivanju srp.-hrv. imena mjesta, *Rad JAZU* 224, 98–167
- Skok 1972:** P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika II*, Zagreb
- Šabanović 1982:** Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo.
- Šekularac 1999:** Božidar Šekularac: Tragovi starih naroda u Crnoj Gori – Mataruge kod Pljevalja, *Breznički zapisi* 11–12
- Šuflaj 1925:** M. Šuflaj, Srbi i Arbanasi, Zagreb.
- Tiktin:** H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch I–III*, 2. überarbeitete und ergänzte Auflage von P. Miron, Wiesbaden 1986–1989.
- Vego 1962:** M. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine I*, Sarajevo.
- Vekarić 1989:** N. Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, Dubrovnik 1989.
- Vukanović 1960:** Tatomir Vukanović, Terminologija plemenskog društva u Crnoj Gori, *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije IV–V*, Priština
- Vuković 1978:** Jovan Vuković, Ogleđi tumačenja naših toponimskih naziva, *Godišnjak ANUBiH XVII*, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 15, Sarajevo, 149–169.
- Ylli 2000:** Xhelal Ylli, *Das slavische Lehngut im Albanischen*, 2. Teil: *Ortsnamen* (Slavistische Beiträge, Bd. 395), München, Otto Sagner.

Aleksandar Loma

MATARUGE ALS NAMENKUNDLICHES PROBLEM

Zusammenfassung

In der mündlichen Überlieferung des nördlichen und nordwestlichen Montenegro sowie der anliegenden Teilen von Ost-Herzegovina sind die Matarugen (*Matàruge*) ein sagenhaftes Volk, das die Serben bei ihrer Einwanderung dort angetroffen, allmählich dezimiert und verdrängt haben sollen. Im südwestlichen Montenegro auch als Appellativ in der Bedeutung 'Alteingesessener' belegt, lässt sich der Name *Mataruge* durch schriftliche Quellen bis ins XIII Jh. zurückverfolgen, als in einer Urkunde des ersten serbischen Königs Stefan aus 1222 der Flußname *Motoružnica* vorkommt, heute *Motoružnice* auf der Halbinsel Pelješac, wo im XIV Jh. auch ein Dorf *Matarughe* lag. Ein Katun (Sommerweide) der *Mataruge* wird in den Ragusanern Urkunden des späten XIV Jh. mehrmals erwähnt, der irgendwo im Hinterland von Ragusa (Dubrovnik) gelegen sein muss, höchstwahrscheinlich in den späteren Stammesgebieten von Banjani und Riđani, die zur alten Herzegovina gehörten und heute das nordwestliche Teil Montenegros bilden. Nach der Eroberung der Herzegovina durch die Türken erscheint 1475/7 im Gebiet um die heutige serbisch-montenegrinische Grenze zwischen den Städten Prijepolje und Pljevlja ein Verwaltungsbezirk (Nahiya) *Mataruge*, der dort als Name von zwei Dörfern weiterlebt. Ein weiteres Dorf *Mataruge* unweit der Stadt Kraljevo in Zentralserbien ist unter diesem

Namen urkundlich erst seit 1718. belegt, an dessen Stelle im Mittelalter die Dörfer *Črna reka* und *Zamčanje* lagen. Der Ortsname *Mataruga* kehrt auch im nordwestlichen Bosnien unweit von Prijedor sowie in Montenegro wieder, wo aber beiderorts historische Belege fehlen. Die uns bekannten Namen der als Angehörige des Mataruga-Stammes bezeichneten Personen in den Quellen des XIV–XVII Jh.s weichen vom altserbischen Personennamtyp kaum ab.

Der Name *Mataruga* wird allgemein für ein Fremdwort gehalten. Er war Gegenstand vager Vermutungen seitens der Historiker und Ethnologen, die ihn als „illyrisch“ mit Hilfe des Albanischen deuten wollten. Der führende serbokroatische Etymologe Petar Skok hat zwar erkannt, daß *mataruga* von den anklingenden Wörtern *matoruga* ‘Stab, Stock’, *motoruga* ‘Wasserradspeiche’, slovenisch *motoroga* dass.; ‘Haspel’ nicht zu trennen ist, er deutete aber sie alle irrtümlich als einheimische Ableitungen von lat. *mat(t) aris* ‘Wurfspeer’. Es ist jedoch von der Bedeutung sloven. *motoroge* Pl. ‘Kreuzhaspel’ auszugehen, die impliziert, dass die Singularform *motoroga* ursprünglich einen der Stäbe, von denen die Handhaspel besteht, bezeichnete und dass das Wort letzten Endes zur Sippe von ursl. **motati*, lit. *matóti* ‘haspeln’ gehört. Vor rund einem Vierteljahrhundert kam zu dieser Erkenntnis V. A. Merkulova, die im Moskauer Wörterbuch (ÉSSJa 20: 51) die Grundform **motoruga* rekonstruiert und sie als Ableitung von (nur ostsl.) **motorъ* ‘Stab, Stange; Schnur’ interpretiert, mit genauer Entsprechung in lit. *matāras* ‘Spindel, Spinnrad’, *matarioti* ‘haspeln’. Dazu ist zu bemerken, dass aus dem Vergleich zwischen skr. *motoruga* und sloven. *motoroga* ein *o* in der vorletzten Silbe klar hervorgeht, das übrigens durch die frühen Entlehnungen aus dem Südslavischen in den Balkansprachen, alb. *Matarango*, Name eines mittelalterlichen Adelsgeschlechts, rum. alt *mătări’ngă* ‘Fadenrolle; große Keule’, heute nur noch obszön ‘mannliches Glied’ bestätigt wird. Aus diesen Beobachtungen ergibt sich ursl. **motoroga*, wo eher als Suffixableitung eine Zusammensetzung zugrundeliegt, **moto-roga*, zu **motъ* ‘Strähne’ und lit. *rangyti* ‘winden’, wortbildungsmäßig mit **moto-vidlo* übereinstimmend, wo das Hinterglied **vi-dlo* ein Nomen Instrumenti von *viti* ‘winden’ ist. Eine Nebenform **matoroga* dürfte auch alt sein, durch Vrddhi-Dehnung der ersten Silbe erklärbar, woraus **matoroga* durch Vokalassimilation entstanden sein kann. Sloven. *motoroga* kann auch einen ungeschickten Menschen bezeichnen, das Maskulinum *motorog* ist ‘Tor (m.), Tölpel’, das Adjektiv *motorogast* ‘tölpelhaft’. Ein metaphorischer Gebrauch von **motovidlo*, um eine ungeschickte, dumme, wankelmütige, hitzige oder listige Person zu bezeichnen, ist in einer Reihe slavischer Sprachen (Tschechisch, Slowakisch, Russisch, auch Serbokroatisch) belegt.

Folglich wird *Mataruga* keine Selbstbezeichnung gewesen sein, sondern ein slavischer Spottname, mit dem man auf dem Balkan verschiedene Volksgruppen, slavisch oder nicht-slavisch, zu bezeichnen pflegte. Ein weiteres Kompositum mit demselben Vorderglied, ursl. **moto-qzъ* ‘Bindfaden’ wird ebenfalls in übertragener Bedeutung gebraucht, u.a. *motuz-ica* ‘Schnur; ein nichtsnutziger Mensch’ in jenem Teil Montenegros, wo *mataruga* ‘Alteingesessener’ heißt. Zwei Ortsnamen in dieser Gegend, *Mataguži* und *Tuzi*, lassen sich auf dieselbe Vorlage zurückführen, vgl. ursl. **qzъ* als Variante von **qzъ* ‘Schnur’ bzw. tschech. *tovuz* dass. < **motoqzъ* (oder eher **mьtoqzъ*?). Im XIV Jh. erscheinen *Mataguže* und *Tuzje* unter den albanischen Stämmen in der Zeta, die nachträglich z.T. slavisiert wurden.